

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

До захисту допустити:

Завідувач кафедри,

Максим БУЛИК

«15» грудня 2023 р.

**«ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НІМЕЦЬКОГО ПРАВОГО
РАДИКАЛІЗМУ У ХХІ СТОЛІТТІ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛІТИЧНОЇ
ПАРТІЇ «АЛЬТЕРНАТИВА ДЛЯ НІМЕЧЧИНИ»)»**

Кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Політологія.
Політична аналітика та експертиза»

Ульянченка Тараса Анатолійовича

Науковий керівник: Трофименко А. В., к.політ.н.,
доцент, доцент кафедри політології та
міжнародних відносин

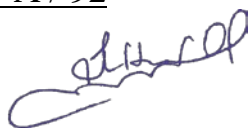
Рецензент: Черкас Б. О., к.політ.н., доцент
кафедри міжнародного регіоназнавства Інституту
міжнародних відносин Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою відмінно / А / 92

Секретар ЕК

«17» січня 2024 р.

Максим БУЛИК

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження.....	8
1.2. Стан наукової розробки, джерельна база та методи дослідження.....	17
Висновки до Розділу I	23
РОЗДІЛ II. ІНСТИТУЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ ПРАВОГО РАДИКАЛІЗМУ В НІМЕЧЧИНІ.....	25
2.1. Передумови виникнення та особливості формування політичної партії «Альтернатива для Німеччини» (АдН).....	25
2.2. Розбудова ідеологічної платформи та соціальної бази АдН.....	32
Висновки до Розділу II	41
РОЗДІЛ III. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ «АЛЬТЕРНАТИВИ ДЛЯ НІМЕЧЧИНИ» В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ.....	43
3.1 Зміни в партійній програмі АдН під впливом нових загроз (2020-2023 рр.)	43
3.2. Особливості взаємовідносин німецьких правих радикальних політичних сил з Росією.....	59
Висновки до Розділу III	68
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76

ВСТУП

Актуальність. ХХІ століття ознаменувалося посиленням правих радикальних політичних партій у всіх країнах Європейського Союзу. Якщо в попередній період ці поличні сили вважалися антисистемними та маргінальними – їх вплив на партійні системи був мінімальним; рівень підтримки з боку електорату або зовсім не давав змогу пройти до парламентів (як національних так і регіональних), або дозволяв тільки перетнути прохідний поріг, отримавши декілька місць, які, з урахуванням того, що традиційні масові партії не мали бажання йти на співпрацю з представниками праворадикальних організацій, не давали змогу фактично впливати на політичний порядок денний.

Однак на початку другого десятиліття ХХІ століття ситуація стала корінним чином змінюватися. У цей час розвиток ЄС відзначився цілим рядом криз – фінансово-економічна, боргова, міграційна. До цього треба додати ще той факт, що чергові розширення ЄС (в 2004 та 2007 роках) зробили цю структуру більш різномірною в економічному, політичному, правовому, культурному контекстах тощо. Також у цей час політика мультитулькुरалізму, яку ЄС активно впроваджував, вже почала демонструвати не лише свою неефективність, але й з'явилися перші прояви загрози з її боку для національних держав. Все це сприяло підйому праворадикальних партій, які виступали за захист кордонів національних держав, національної економіки, збереження традиційної культури. Сьогодні їх підтримка з боку електорату і далі зростає, праворадикальні партії перестають бути маргінальними: в ряді країн вони або входять в правлячу коаліцію, або являються однією з найбільших опозиційних партій.

«Альтернатива для Німеччини» (АдН), яка виникла у 2013 році як відповідь на перелічені вище кризи та невдоволення громадян стратегією уряду А. Меркель щодо їх вирішення, за десять років своєї діяльності стала впливовою силою на німецькій політичній арені. За результатами соціологічних опитувань, проведених у червні 2023 року, вона була другою за рівнем підтримки політичною партією після Християнсько-Демократичного Союзу, випереджаючи за рейтингом Соціал-Демократичну партію чинного канцлера О. Шольца. Подібне зростання підтримки правих радикальних сил в провідній країні Європейського Союзу є загрозливим як для самого ЄС, так і потенційно небезпечним для України, враховуючи яскраву проросійську спрямованість цієї політичної сили. Враховуючи все вище зазначене, тема нашого дослідження на сьогодні є актуальною як для політичної науки загалом, так і для української політології зокрема.

Мета дослідження – проаналізувати особливості розвитку німецького правого радикалізму в ХХІ столітті на прикладі політичної партії «Альтернатива для Німеччини».

Для досягнення поставленої мети нам необхідно було вирішити наступні наукові завдання:

- проаналізувати основні поняттєві категорії дослідження, такі як «політична партія», «правий радикалізм», «права радикальна партія»;
- визначити стан наукової розробки, джерельну базу та методи дослідження;
- дослідити передумови виникнення та особливості інституційного оформлення політичної партії «Альтернатива для Німеччини»;
- прослідкувати за особливостями розбудови ідеологічної платформи АдН та вивчити її соціальну базу;
- охарактеризувати особливості змін в партійній програмі АдН під впливом нових загроз у 2020-2023 роках;

- проаналізувати взаємовідносин німецьких правих радикальних сил з Росією та особливості їх позиції щодо російського вторгнення в Україну.

Об'єктом дослідження є особливості розвитку сучасного німецького правого радикалізму.

Предметом вивчення виступає політична партія «Альтернатива для Німеччини» як приклад німецького правого радикалізму в ХХІ столітті

В межах нашого дослідження було проаналізовано широкий перелік наукових розробок, серед яких ми виділили декілька основних груп.

По-перше, наукові роботи, присвячені теоретичним аспектам вивчення політичних партій, таких авторів як

М.Дюверже [22], Дж.Лапаломбара [48], М. Вейнер [48], Ю. Шведа [5], Дж. Юве [42]. Ф.Декер [27], К. Мудде [52], А. Хрисогелоса [16], Г. Нандлінгера [54], Е. Картера [15], Дж. Равндала [70], А. Пірро [56].

По-друге, роботи, присвячені вивченню передумов виникнення та розвитку правих радикальних партій, таких дослідників як Ю. Остапець, В. Петрінко [3], М. Пауш [55], М. Грубер[36], Г. Ізетті[36], М. Валтер [36], Дж.С.Шамбо [78], Х.Рей [78], Р.Рейс [78], А.Дворкін [23], Р. Гоуен [23], П. Журавский [89], У.Кроц [46], Р.Махер [46], С. Вертовець [86], Ч. Ліз [49], Р. Грімм [35], М. Хансен [38; 39; 40], Дж. Олсен [38; 39; 40], В. Шатілов [79], С. Грін [34], І. Н. Солінські [80].

По-третє, роботи, присвячені особливостям розвитку та діяльності «Альтернативи для Німеччини», таких науковців як Т. Клікауер [44; 45], М. Фурманн [30], Т. Волф [88], С. Карл [14], К. Фрімак [29], К. Арцхаймер [7; 8], Т. Клікауер [44; 45], О.Іванов [1], М. Панасюк [1], Ф. Декер [17], Б.Форхтнер [25], О.Озватан [25], Б.Донов [19], П.Леман [50], М. Хансен [38; 39; 40], Дж. Ольсен [38; 39; 40], Дж. К. М. Серрано [77], М.Шахрезає [77], О.Папакіріакопулос [77], С. Хегеліх [77], А.Геррес [33], Д.С Спайс [33], С. Кумлін [33], Г. Івалді [41], Е. Занкіна [41], П. Дунай [21], А.Спалінгер [82],

У.фон Шверін [82], К.Бюхенбахер [82], Дж. Монн [82], Д. Тренін [84], С. Шпан [81].

Для досягнення поставлених задач ми використовували широке коло джерел, серед яких також виділити декілька основних груп.

По-перше, це нормативно-правові документи, які визначають особливості функціонування партій та партійної сфери в Німеччині. Серед них «Основний закон» (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland) [37], «Закон про політичні партії» (Gesetz über die politischen Parteien (Parteiengesetz) [32], «Федеральний закон про вибори» (Bundeswahlgesetz) [13].

По-друге, партійні документи «Альтернативи для Німеччини». Серед них поточні програми партії [57-69], передвиборчі маніфести на національних, регіональних виборах, програми на вибори до Європарламенту [85; 24].

По-третє, результати соціологічних опитувань. Перш за все, ми використовували опитування, які проводили німецькі соціологічні центри «Infratest dimap» [71-76] та «Forsa» [4; 26].

Методологія нашого дослідження спиралася на системний підхід з використанням широкого кола загальнонаукових та спеціальних методів дослідження (термінологічний аналіз, аналіз та синтез, кількісний та якісний контент-аналіз, порівняльний аналіз, статистичний метод, методи моделювання, прогностичний метод). Виклад матеріалу здійснювався за проблемним принципом, в рамках окремих підрозділів застосовувався історичний підхід до розміщення інформації.

Наукова новизна. Вперше до української історіографії вводиться ряд джерел англійською та німецькою мовами, які раніше не вивчалися в рамках досліджень, присвячених політичним партіям та партійним системам.

Практичне значення. Матеріали й отримані результати можуть використовуватися в навчальному процесі при підготовці спецкурсів з партійних систем зарубіжних країн.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були представлені на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація і глокалізаційні процеси у соціологічному вимірі» (м. Київ, 15 листопада 2023 р.).

Публікації. За темою кваліфікаційної роботи було опубліковано одна наукова праця.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладений на 75 сторінках. Список використаних джерел складається з 89 найменувань на 11 аркушах.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження

Політичні партії вважаються особливою організаційною формою, яка чітко відрізняється від інших організацій. Особливістю політичних партій є те, що вони являються об'єднаннями людей, які переслідують політичні інтереси та прагнуть досягти певних політичних цілей. Політичні партії утворюють колективну систему думок і дій, яка одночасно дозволяє і обмежує дії в організації [42].

Оскільки партія є складною організацією з різноманітною логікою дій та впливу, інтереси та цілі партії важко чітко визначити через їх складність - вони не часто бувають однорідними. Крім складності, яка пов'язана з роботою партії на кількох суспільних, державних, інституційних рівнях, а також розподілом завдань, ця складність також супроводжується аспектом добровільності. Членство не ґрунтується ні на примусі, ні на прорахованих зобов'язаннях, ні на принципі панування, заснованому на матеріальних винагородах. Політичні партії (принаймні в демократичних країнах) беруть до уваги мінімум ідеалістичних мотивів для захисту інтересів та участі. Добровільних членів можна лише контролювати, а їхні дії визначати в обмеженій мірі відповідно до раціональних критеріїв ефективності, стандартів ефективності чи практичних міркувань [42].

Вивченням партій та партійних систем займається підрозділ в політичній науці, який називається «партологія». Виникнення партології пов'язують з іменем французького дослідника М.Дюверже, який в 1951 році опублікував фундаментальну для партології працю «Політичні партії» (1951 рік). М. Дюверже визначав партію як організацію, яка має на меті завоювання

влади та її реалізацію, вона спирається на підтримку широких верств населення та представляє обмежену частину громадян з певними інтересами [22].

Дж. Сарторі у визначенні категорії політичної партії робить акцент на партії в демократичних системах: для нього ключовою рисою партії є її участь у вільних або хоча б напіввільних виборах. Дж. Сарторі вважає, що партія – це будь-яка політична група, яка має та використовує можливість висувати кандидатів на державні посади на виборах [27].

Американські дослідники Дж. Лапаломбара та М. Вейнер у своїй роботі «Політичні партії та політичний розвиток» виділили чотири наступні ознаки партії: партія функціонує протягом тривалого часу; партія має розгалужену організаційну структуру (загальнонаціональний, регіональний, місцевий рівень); партія прагне до реалізації політичних цілей та здійснення політичної влади; партія бажає залучити якомога більше прихильників [78].

Ю. Шведа, український політолог, виділяє три підходи до розуміння поняття «політична партія»:

- філософсько-етичне (як форма об'єднання людей зі спільними принципами для досягнення спільних цілей);
- соціально-історичне (як елемент соціальної системи);
- політологічне (як елемент державно-політичної системи) [5].

Також політичну партію можна охарактеризувати за п'ятьма наступними аспектами, при чому треба враховувати той факт, що ці п'ять характеристик не слід розглядати незалежно одна від одної – їх треба розглядати в комплексі, бо вони впливають одна на одну:

- ідейно-політична приналежність і програма;
- історичне походження та особливості створення;
- організаційна структура;
- склад;
- цільова спрямованість і функції в політичній системі [27].

Організаційна структура політичних партій також аж ніяк не є однорідною сама по собі, а залежить від зовнішніх і внутрішніх факторів організації.

Зовнішні по відношенню до організації фактори включають правову основу для дій політичних партій, ступінь і структуру прав демократичної участі в політичній системі, право голосу, політичну культуру країни, структуру партійної конкуренції, фінансування політичних організацій та систему ЗМІ, вплив на структуру політичного посередництва, значення ідеологічних ліній конфлікту [42].

Внутрішньо організаційні фактори включають кількість членів та їхні інтереси, внутрішньопартійні цінності та норми, формальні правила, пріоритетність цілей, внутрішньопартійне розуміння владних відносин, розуміння ролей керівництва, членів і симпатиків або проектування внутрішньопартійних каналів зв'язку. Внутрішня структура також визначається формальним зв'язком місцевих, регіональних і національних асоціацій, розподілом центрів влади, наявністю вертикальних і горизонтальних підрозділів і неформальних груп або ступенем бюрократизації організації [42].

В організаційному плані можна класифікувати політичні партії наступним чином, виділивши три основні типи. Найстарішим типом є кадрові партії XIX століття, які передусім були парламентськими партіями та обмежували свою партійну діяльність функцією виборчого об'єднання. Поряд з ними як форма організації наприкінці XIX століття з'являються масові партії (соціалістичні партії). Вони характеризуються, з одного боку, широким членством, а з іншого – жорсткою та бюрократизованою структурою управління, яка, у свою чергу, демократично контролюється низами. Успіхи лівих партій на виборах і їх зростаюча участь у державній владі змусили відомі партії буржуазного табору прийняти елементи цієї моделі [27].

У міру ослаблення соціального підґрунтя партій з 60-х років ХХ століття почався їх поступовий занепад. Дослідник Панебьянко зазначає, що домінуючим типом політичної партії сьогодні є професійна виборча партія. В науковій літературі подібний тип партії можна зустріти під наступними назвами: «сучасна кадрова партія» (Кул), «партія професійних політиків» (Бейме) або «медіа-комунікаційна партія» [48].

У той час як професійна виборча партія представляє собою організаційну форму представників основних політичних течій (особливо християнських і соціал-демократичних), які вийшли з масових партій, слід розрізняти принаймні два інших організаційних типи партій, які, насамперед, є характерними для нових політичних гравців у партійній системі. Перший тип, прикладом якого є «Forza Italia» С. Берлусконі, - це організація заснована одним підприємцем, яка фінансується в основному з його власних ресурсів і працює відповідно до принципів комерційного підприємства. Цей тип, який можна визначити як партію підприємця, представляє особливу форму виборчої партії. Іншим типом є рамкова партія, організація якої складається з слабо пов'язаної мережі суспільних активістів. Прикладами партії подібного типу є німецькі Зелені на ранніх етапах, італійський «Рух п'яти зірок» і партія «La République en Marche» президента Франції Е. Макрона, яка перейменувала себе в «Renaissance» в 2022 році [51].

Відповідно до «Основного закону» ФРН партії є конституційно необхідною частиною вільного демократичного основного порядку. Своєю вільною, постійною участю у формуванні політичної волі народу вони виконують суспільне завдання, покладене на них «Основним законом» і гарантоване ним [37].

Партії беруть участь у формуванні політичної волі народу в усіх сферах суспільного життя, зокрема шляхом впливу на формування громадської думки, стимулювання та поглиблення політичної освіти, сприяння активній участі громадян у політичному житті, навчати громадян, здатних до

громадської відповідальності, участі у федеральних, державних і місцевих виборах шляхом висунення кандидатів, впливу на політичні події в парламенті та уряді, шляхом впровадження політичних цілей, які вони розробили, у процес прийняття державних рішень і для постійного забезпечення живого зв'язку між народом і державними органами. Свої цілі партії викладають у політичних програмах. Партії використовують свої ресурси виключно для виконання завдань, покладених на них відповідно до «Основного Закону» та «Закону про партії» [37; 32].

Згідно з «Основним законом», усі громадяни можуть вільно засновувати партії, однак їх структура має відповідати демократичним принципам, і вони повинні публічно звітувати про те, звідки надходять кошти. Партія створюється шляхом її заснування. Внесення документів у реєстр, який зберігає федеральний офіцер, не має ані конститутивної сили для сторони, ані створює жодних прав для сторони. Включення до реєстру, яку зберігає федеральний офіцер, не призводить до автоматичного визнання юридичного статусу партії [37; 32].

Реєстрація та допуск партії до федеральних виборів регулюється положеннями федеральних та регіональних законів про вибори («Федеральний закон про вибори» та «Федеральні правила виборів»). Рішення про визнання політичного об'єднання «партією» у розумінні статті 2 «Закону про політичні партії» приймає, наприклад, федеральний виборчий комітет або відповідальний виборчий комітет штату, який відповідає за допуск до федеральних виборів або виборів штату, а відповідальний податковий орган несе відповідальність за прийняття рішення про відрахування пожертвувань [13].

Основними ідеологічними напрямками, які виникли ще у XIX столітті, є ліберальні, християнсько-демократичні/консервативні та соціалістичні/соціал-демократичні партії, представлені більш-менш помітно в усіх європейських країнах донині. У 70-80-х роках XX століття з'являються два

нових напрямки – екологічні/зелені партії та праві популісти. Аналізуючи ідеологічне забарвлення партій, треба зазначити, що ідеологічну спрямованість політичної сили можна також охарактеризувати за допомогою категорій інтенсивності або радикальності ідеологічної орієнтації (поміrkована, радикальна, екстремістські). При цьому спектр ідеологічних позицій може коливається від крайніх правих (фашистських або націоналістичних) до крайніх лівих (комуністичних) [27].

Для нашого дослідження дуже важливим є визначення поняття «права радикальна партія». К. Мудде у своїй роботі «Радикальні праві популістські партії в Європі» виділяє три ознаки праворадикальних партій: нативізм (в країні має проживати автохтонне населення, некорінні елементи – мігранти – несуть фундаментальну загрозу для нації), авторитаризм (сувора система впорядкування суспільства та держави) і популізм [53].

Дослідник А. Хрисогелос, аналізуючи розвиток праворадикальних партій в ЄС, визначив наступні основні етапи. Перший етап (1980–1990 рр.) – становлення та оформлення націоналістичної ідеології. Пріоритетні теми: імміграція, критика корупційної еліти, моральна криза західного суспільства. Другий етап (1990–2000 рр.) – зміцнення «нових правих», поява концепції «євроскептицизму», захисту національного суверенітету та культури, розширення електоральної бази (за рахунок лівого електорату). Третій етап (2000–2010 рр.) – відхід від неолібералізму в економіці, критика глобалізації. Четвертий етап (з 2010 р.) – протистояння правих радикальних партій та поміrkованих партій (партій мейнстріму), праві радикальні партії стають повноцінними партнерами у формуванні урядових коаліцій, традиційні партії починають залучати елементи популізму від праворадикальних, праворадикальні партії перестають бути позасистемними, збільшується їх електоральна підтримка на національних виборах та виборах до Європарламенту [9].

Дослідники Р. Ітвелл та М. Гудвін вважали, що сьогodнішній пік розвитку правого популізму, який характерний для правих радикальних партій, пов'язаний в вкорінення наступних чотирьох суспільних факторів.

По-перше, елітарна природа ліберальної демократії сприяє розширенню недовіри до політиків та політичних інститут, формує у широких мас населення відчуття, що вони не мають права голосу. Ліберальна демократія завжди прагнула звести до мінімуму участь мас, але за останні роки постійно зростає віддаленість політиків від звичайних громадян, що призводить до зростання хвилі недовіри до партій мейнстриму. В останні роки було зроблено багато важливих кроків для того, щоб переконатися, що історично маргіналізовані групи, такі, наприклад, як жінки та етнічні меншини, мають голос у законодавчих органах. Але в той же час для багатьох політичних систем стало характерним зменшення присутності та впливу представників основних груп, що сприяло їх праворадикальній переорієнтації [28].

По-друге, імміграція та етнічні зміни сприяють виникненню сильних страхів щодо можливого руйнування громад, історичної ідентичності національної групи, усталеного способу життя. Ці страхи сприяють переконанням, що ліберальні політики налаштовані на заохочення подальшої масової імміграції. І хоча вони далеко не завжди ґрунтуються на об'єктивній реальності, тим не менш, являються потужним соціальним чинником, що сприяє розвитку прихильності до правого радикалізму, і він ставатиме в майбутньому ще сильнішим, бо етнічні та культурні трансформації будуть продовжуватися [28].

По-третє, зростання нерівності доходів та багатства в межах неоліберальної глобалізованої економіки, що сприяє втраті віри в краще майбутнє. І хоча багато людей, які підтримують праві радикальні партії, мають роботу та доходи середні або вище, однак вони бояться майбутнього і того, що чекає попереду їх самих та їх дітей. Це глибоке відчуття невпевненості тісно пов'язане зі способом мислення через призму таких питань як імміграція та

ідентичність. Сьогодні мільйони виборців переконані, що в минулому було краще, ніж тепер, а сьогодні хоч і похмуро, але все ж краще за майбутнє. Якби електорат правих радикалів орієнтувався на безробітних та отримувачів соціальної допомоги, тоді впоратися з цим було б легше: створити вакансії, забезпечити гідну оплату. Однак, враховуючи, що це представники середнього класу, які вважають, що пріоритет в державі надається тим, хто не хоче працювати та залежить від соціальних виплат, і це відбувається за рахунок представників середнього класу – запропонувати альтернативу праворадикальному руху дуже важко [28].

По-четверте, відбувається послаблення зв'язку між традиційні мейнстрімними партії та народом, які були дуже міцними в попередні епохи панування ліберальних демократій. Зараз ці зв'язки рвуться. Це робить західні партійні системи більш фрагментованими та непередбачуваними, політика виглядає більш хаотично, ніж раніше. Це також грає на користь правим радикальним партіям [28].

Важливо відрізнити правий екстремізм та правий радикалізм. Праві екстремісти відкидають вільний, демократичний базовий порядок і хочуть встановити авторитарну або навіть тоталітарну державну систему із застосуванням насильства, в якій націоналістичні та расистські ідеї повинні становити основу суспільного ладу. Правий екстремістський світогляд характеризується націоналізмом, ксенофобією, етнічною ідеологією, антисемітизмом, спотворенням історії, а також прославленням нацистського режиму та релятивізацією аж до заперечення Голокосту, дифамації та неприйняття демократичної правової держави та її установ [54].

Згідно з визначенням «Федерального відомства з охорони конституції ФРН» існують наступні ознаки правого екстремізму:

- просування агресивного націоналізму, який бачить в якості дороговкази лише інтереси Німеччини, інші нації розглядаються як «нижчі»;

- прагнення до національної спільноти за расовою ознакою, яка обмежує права особи і надає плюралістичному суспільству модель «народного колективізму» ('Ти — ніщо, твій народ — усе);
- наявність антиплюралізму;
- наявність агресивної, надзвичайно насильницької ксенофобії в результаті відродження расистських і пов'язаних з ними антисемітських ідей;
- прагнення до побудови «держави-лідера» на принципах військового порядку (мілітаризм);
- релятивізація чи навіть заперечення злочинів «Третього Рейху», прославлення націонал-соціалізму;
- критика та постійне паплюження демократичних інститутів та їх представників [54].

«Федеральне відомство з охорони конституції ФРН» чітко визначило різницю між (правим) радикалізмом і (правим) екстремізмом: «Зусилля, спрямовані проти суті нашої конституції - вільного демократичного основного порядку - описуються як екстремістські. Екстремізм часто помилково ототожнюють з радикалізмом. Наприклад, критики капіталізму, які висловлюють фундаментальні сумніви щодо структури нашого економічного та соціального ладу та бажають докорінно змінити його, ще не є екстремістами. Радикальні політичні погляди мають своє законне місце в нашому плюралістичному суспільному ладі. Навіть тим, хто хоче реалізувати свої радикальні цілі, не варто боятися, що за ними спостерігатиме «Федеральне відомство з охорони конституції ФРН», принаймні допоки він визнає основні принципи нашого конституційного ладу» [54].

Таким чином, термін правий радикалізм використовується для позначення людей та організацій, які явно знаходяться праворуч від центру політичного спектру, залишаючись при цьому в рамках конституції. Як

правило, правий радикалізм не ворожий вільному демократичному базовому порядку.

1.2. Стан наукової розробки, джерельна база та методи дослідження

В межах нашого дослідження було проаналізовано широкий перелік наукових розробок, серед яких ми виділили декілька основних груп.

По-перше, наукові роботи, присвячені теоретичним аспектам вивчення політичних партій.

Серед них особливо треба відзначити наукову працю М.Дюверже «Політичні партії», яка є фундаментальною для світової партології та дає комплексне уявлення про сутність політичної партії, її характерні риси, типи, взаємодію тощо [22]. Крім цього, для розуміння сутності політичної партії як специфічної політичної організації нам стали в нагоді роботи Дж.Сарторі, Дж.Лапаломбара [48], М. Вейнера [48], Ю. Шведа [5].

Цікавою на нашу думку є спроба виділити та класифікувати внутрішні та зовнішні фактори організаційної структури політичної партії, яка надається в роботі Дж. Юве [42]. Корисним було дослідження Ф.Декера, який надає класифікацію політичних партій відповідно до їх організаційної структури на різних етапах історичного розвитку (особливо цікавим є авторський підхід до визначення сучасних типів політичних партій: партія підприємця та рамкова партія) та відповідно їх ідеологічного спрямування – основні ідеологічні рухи (ліберальні, християнсько-демократичні/консервативні та соціалістичні/соціал-демократичні – виникли у ХІХ столітті) та нові ідеологічні рухи (екологічні/зелені рухи та праві популісти – виникли в 70-80-х роках ХХ століття) [27].

Для нашого дослідження також було важливим визначити підходи до розуміння правого радикалізму та правої радикальної партії. Цю інформацію

ми отримали з робіт К. Мудде [52], А. Хрисогелоса [16], Г. Нандлінгера [54], Е. Картера [15], Дж. Равндала [70], А. Пірро [56].

Надзвичайно корисними для нас були роботи А.Хрисогелоса, який визначав особливості праворадикальних партій та їх ідеологічної спрямованості на різних етапах розвитку (автор виділив 4 таких етапи) [16], та К.Мудде, який визначив три ознаки, за якими можна віднести ту чи іншу політичну силу до праворадикальних: нативізм, авторитаризм, популізм [52].

Порівняльному аналізу правого радикалізму та правого радикалізму присвячена робота Г. Нандлінгера, який спираючись на правові документи ФРН, визначає ті характеристики, за якими ми можемо віднести політичну організацію або до правої радикальної, або до правої екстремістської [54].

Таким чином, дослідження цієї групи дозволили сформуванати комплексний підхід до розуміння основних понятєвих категорій нашого дослідження.

По-друге, роботи, присвячені вивченню передумов виникнення та розвитку правих радикальних партій.

Особливостям та основним трендам розвитку правого радикалізму в країнах ЄС присвячені роботи таких дослідників як Ю. Остапець, В. Петрінко (аналізують особливості розвитку та причини успіху правих радикальних партій в Європі) [3], М. Пауш (аналізує особливості виникнення євроскептичних настрої в політичних силах країн ЄС) [55], М. Грубер, Г. Ізетті, М. Валтер (вивчають вплив пандемії на розвиток та посилення правих радикальних партій в ЄС) [36].

Вплив криз, що характерні на сьогодні для країн Європейського Союзу (економічна, боргова, міграційна), на розвиток правого популізму досліджували Дж.С.Шамбо [78], Х.Рей [78], Р.Рейс [78], А.Дворкін [23], Р. Гоуен [23], П. Журавский [89], У.Кроц [46], Р.Махер [46]. Особливості впливу європейських криз на ситуацію та тенденції розвитку Німеччини вивчав С. Вертовець [86].

Також окремо треба виділити роботи, в яких досліджувалися причини та передумови виникнення та розвитку саме німецького правого радикалізму, це праці Ч. Ліза [49], Р. Гмімма [35], М. Хансена [38; 39; 40], Дж. Олсена [38; 39; 40], В. Шатілова [79]. Особливе значення мала робота С. Гріна [34], в якій автор вивчав особливості розвитку правих радикальних ідей в Німеччині починаючи з періоду після Другої світової війни: аналізувалася зміни з ідеологічній спрямованості, акцентах, рівні підтримки, сприйнятті суспільством тощо, та робота І. Н. Солінські [80], в якій аналізувався вплив міграційної кризи 2015 року на Німеччину: цей аналіз дав нам змогу визначити причини та нюанси посилення німецьких правих радикалів в цей період.

Таким чином, роботи цієї групи дали змогу з'ясувати передумови та особливості поширення правих радикальних ідей в країнах Європейського Союзу та національну специфіку цих процесів в сучасній Німеччині.

По-третє, роботи, присвячені особливостям розвитку та діяльності «Альтернативи для Німеччини».

Серед цих праць особливе місце займають роботи, які дали нам змогу сформулювати загальне уявлення щодо особливостей «Альтернативи для Німеччини» як політичної партії, яка є уособленням сучасного німецького правого радикалізму. Праці Т. Клікауера [44; 45], М. Фурманна [30] дали нам змогу проаналізувати особливості АдН в контексті загального історичного розвитку німецького правого радикалізму та визначити її характерні особливості у порівнянні з іншими правими радикальними силами в Німеччині. Ключові риси популістської риторики АдН були визначені в роботах Т. Волф [88], С. Карл 14

Для нашого дослідження було важливим прослідкувати, яким чином відбувалася еволюція «Альтернативи для Німеччини» в різних напрямках на різних історичних відрізках часу, в чому були причини зростання її популярності. Цю інформацію ми отримали з наукових досліджень таких

авторів як К. Фрімак [29], К. Арцхаймер [7; 8], Т. Клікауер [44; 45], О.Іванов [1], М. Панасюк [1], Ф. Декер [17].

Для кращого розуміння впливу різноманітних новітніх викликів на партійну стратегію АдН (наприклад, питань, пов'язаних з пандемією чи реформами в сфері чистої енергетики) нам стали у нагоді праці Б.Форхтнер [25], О.Озватан [25], Б.Донова [19], П.Леман [50].

Також, окремо треба згадати роботи, присвячені питанням електорального процесу, участі «Альтернативи для Німеччини» в виборах різного рівня (загальноєвропейських, федеральних, регіональних), аналізу політичної риторики АдН в соціальних медіа - М. Хансен [38; 39; 40], Дж. Ольсен [38; 39; 40], Дж. К. М. Серрано [77], М.Шахрезає [77], О.Папакіріакопулос [77], С. Хегеліх [77]. Детальна увага дослідженню електоральної бази АдН та її трансформації приділена такими науковцями як А.Геррес [33], Д.С Спайс [33], С. Кумлін [33], їх роботи також стали нам у нагоді в контексті вивчення електоральної стратегії АдН.

Також в окрему підгрупу доцільно виділити дослідження, присвячені впливу російсько-української війни на розвиток правого популізму в Європі та конкретно в Німеччині. Це праці таких авторів як Г. Івалді [41], Е. Занкіна [41], П. Дунай [21], А.Спалінгер [82], У.фон Шверін [82], К.Бюхенбахер [82], Дж. Монн [82]. Окремо виділимо роботи Д. Треніна [84], С. Шпана [81], які аналізували особливості відносин «альтернативи для Німеччини» та Росії. Вони дали нам змогу дослідити характерні риси цих взаємовідносин, особливості їх розвитку після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну, визначити особливості русофільства цієї політичної сили як на офіційному партійному рівні, так і на рівні окремих партійних діячів.

Таким чином, дослідження цієї групи дали змогу комплексно дослідити передумови виникнення, особливості трансформації, ідеологічну платформу,

електоральну базу праворадикальної німецької партії «Альтернатива для Німеччини» та визначити перспективи її подальшого розвитку.

Для досягнення поставлених задач ми використовували широке коло джерел, серед яких також виділити декілька основних груп.

По-перше, це нормативно-правові документи, які визначають особливості функціонування партій та партійної сфери в Німеччині. Серед них «Основний закон» (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland) [37], «Закон про політичні партії» (Gesetz über die politischen Parteien (Parteiengesetz) [32], «Федеральний закон про вибори» (Bundeswahlgesetz) [13].

Саме ці джерела дали нам змогу сформуванати комплексне бачення щодо того, в якому правовому середовищі функціонують німецькі партії, які вимоги висуваються до їх організації, функціонування, фінансування, яким вимогам повинні відповідати політичні організації, щоб брати участь у виборах різного рівня (загальноєвропейських, національних, регіональних), особливості передвиборчого процесу та самих виборів на різних рівнях. Це дозволило прослідкувати за особливостями становлення АдН як загальнонаціональної німецької партії.

По-друге, партійні документи «Альтернативи для Німеччини». Серед них поточні програми партії [57-69], передвиборчі маніфести на національних, регіональних виборах, програми на вибори до Європарламенту [85; 24].

Саме ці джерела дали змогу не лише визначити особливості політичної ідеології АдН, але й прослідкувати за тенденціями еволюції партійної стратегії відповідно від тих викликів, які актуалізувалися на різних етапах – наприклад, євроскептичні позиції були пріоритетними в програмі на виборах до Європарламенту у 2014 році, антимігрантська риторика – на федеральних виборах 2017 року, питання протидії пандемії актуалізувалися на федеральних виборах 2012 року тощо.

По-третє, результати соціологічних опитувань. Перш за все, ми використовували опитування, які проводили німецькі соціологічні центри «Infratest dimap» [71-76] та «Forsa» [4; 26].

Ці джерела дали нам інформацію щодо рівня підтримки політичних партій в хронологічному та географічному розрізі, коливання цієї підтримки. Також ми отримали данні щодо того, які питання є пріоритетними для виборців, наскільки вони підтримують дії чинного уряду, який курс є для виборців більш бажаним.

Соціологічні опитування дали змогу не лише прослідкувати за змінами в рівні підтримки правих радикальних сил, у тому числі АдН, як на загальнонаціональному рівні, так і в окремих регіонах, але й зробити прогноз щодо результатів виборів в майбутньому.

Методологія нашого дослідження спиралася на системний підхід з використанням широкого кола загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Виклад матеріалу здійснювався за проблемним принципом, в рамках окремих підрозділів застосовувався історичний метод до розміщення інформації.

З метою визначення основних поняттєвих категорій дослідження ми використовували термінологічний аналіз.

Широко застосовувалися в межах роботи такі методи як аналіз та синтез: при визначенні характеристик праворадикальних партій, при передумов інституційного оформлення АдН, при вивченні трансформації ідеологічних засад партійної програми.

Також при дослідженні нормативно-правової бази функціонування партій, партійної та виборчої системи в Німеччині, партійних документів та програм АдН, висловлювань представників АдН в соцмережах та інтерв'ю за різними питаннями застосовувався кількісний та якісний контент аналіз.

Для визначення особливостей трансформації партійних пріоритетів АдН ми застосовували порівняльний аналіз.

Статистичний метод ми використовували при аналізі результатів соціологічних опитувань, результатів виборів тощо.

Також в межах дослідження було використано метод моделювання (для кращого розуміння характеристик АдН як прикладу правої радикальної партії, для побудови моделі структури електоральної підтримки серед німецьких виборців), прогностичний метод (для побудови прогнозів щодо майбутнього розвитку АдН та можливих змін її статусу в партійній системі Німеччини).

Висновки до розділу I.

Політичні партії являють собою специфічні в організаційному плані утворення, які характеризуються наявністю наступних елементів: ідейно-політична приналежність і програма; історичне походження та особливості створення; організаційна структура; склад; цільова спрямованість і функції в політичній системі. Організаційна структура партії залежить від цілого комплексу внутрішніх та зовнішніх чинників. Відповідно до німецького законодавства партії виконують цілий ряд суспільних функцій, громадяни мають право вільно створювати партії, однак їх структура не має суперечити демократичним принципам.

До ключових ознак праворадикальної партії можна віднести нативізм, авторитаризм та популізм. Розвитку популярності праворадикальних партій сприяли наступні чинники: розширення недовіри до політиків та політичних установ; виникнення суспільних страхів на фоні імміграції та змін в етнічній структурі; зростання нерівності доходів в умовах неоліберальної глобалізованої економіки; послаблення зав'язків між електоратом та традиційними партіями. Основна відмінність правого радикалізму від правого екстремізму полягає в тому, що правий радикалізм не являється ворожим

базовому вільному демократичному порядку, хоча і вдається до критики певних його структурних елементів.

Аналіз наукового доробку продемонстрував, що проблема розвитку правого радикалізму в країнах ЄС, та конкретно в Німеччині, як однієї з провідних країн Європи, є предметом уваги багатьох науковців з різних країн. Це, з одного боку, дало створило нам вагому базу для проведення нашого дослідження, з іншого – стало свідченням актуальності даного питання. Особливо в умовах сьогодення подальшого зростання впливу правих радикальних сил на європейську політику. Наявність чисельної джерельної бази, у тому числі значної кількості нормативно-правових актів, програмних документів АдН, звітів соціологічних досліджень, дала нам змогу провести дослідження на належному рівні. Для досягнення поставленої мети та наукових завдань ми використовували цілий арсенал наукових підходів та методів: системний підхід, історичний підхід, термінологічний аналіз, контент-аналіз, статистичний метод, метод порівняння, побудови моделей, прогностичний метод.

РОЗДІЛ II. ІНСТИТУЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ ПРАВОВОГО РАДИКАЛІЗМУ В НІМЕЧЧИНІ

2.1. Передумови виникнення та особливості формування політичної партії «Альтернатива для Німеччини» (АдН).

Після 1945 року німецький націоналізм був дискредитований, а основною політичною стратегією став курс на європейську ідентичність. Цей курс реалізовувався та закріплювався в межах функціонування німецької партійної системи з 1950-х до 1970-х років. Постійно та неухильно зростала ступень «відповідності» між інститутами Німеччини та ЄС. Німецька політика у справах ЄС була дуже секторальною і чи не найкраще підходила для формування чіткої національної позиції в Брюсселі [49].

Возз'єднання Німеччини в 1990 році стало серйозним структурним зрушенням і докорінно змінило внутрішні та зовнішні обмеження Німеччини. Німеччина відновила свій повний суверенітет і стала наймогутнішою державою в центрі Європи. Події 1989-1990 років призвели до позитивної переоцінки історії ФРН починаючи з 1949 року. Незважаючи на це, політичний істеблішмент і наступні уряди після об'єднання продовжували європейську інтеграцію. Лише через 25 років після об'єднання Німеччини почалося відродження німецької національної ідеї і національного патріотизму.

Згідно з репрезентативним опитуванням Identity Foundation 2009 року для німців вже перестала бути визначальною для власної ідентифікації історична провина. Майже три чверті респондентів заявили, що вони пишаються тим, що є німцями. Національна ідентичність була нормалізована, німці знову могли мати почуття патріотизму. Демографічні зміни також

відповідальні за цю зміну національного самосприйняття. Більшість тих, чії біографії були сформовані досвідом Третього Рейху та післявоєнної реконструкції, вже відходять від суспільного життя, а молоде покоління не бажає формувати своє світосприйняття з позицій провини [18].

Відродження національного патріотизму в Німеччині наприкінці 2010-х років співпадало з такими тенденціями розвитку, характерними для європейських країн, як розвиток євроскептицизму. Ставлення населення до ЄС реєструвалося з 1970-х років за допомогою інструменту дослідження Євробарометра, розробленого на замовлення Єврокомісії. Незважаючи на всі проблеми з цим інструментом, деякі з регулярних запитань дають змогу зрозуміти розвиток євроскептицизму з часом. Зокрема, оцінка членства як «добре» або «погано» є значущою, тому що навряд чи будь-яке інше питання має на меті настільки конкретно відфільтрувати підтримку та неприйняття.

Спостерігалися значні коливання у ставленні до членства в ЄС від початку опитувань у 1973 році. Тривалий час схвалення було понад 50%. Однак в перше десятиліття ХХ століття частка тих, хто вважає членство своєї країни добром, впала до 47%. У травні 2011 року, у розпал боргової кризи, 18% респондентів вважали членство своєї країни в ЄС поганою справою. Найбільше схвалення та найменше відторгнення фіксувалося в березні 1991 року, приблизно в кінці «залізної завіси» та за кілька років до Маастрихтського договору. Також неухильно спостерігається збільшення тих, хто ні «за», ні «проти». Цей 31% (травень 2011 року) здебільшого можна віднести до прагматичних євроскептиків. Навіть серед 18% критиків членства своєї країни не всі є антиєвропейцями. Скільки з них принципово проти процесу інтеграції, з цих даних визначити неможливо. Однак можна припустити, що вони розподілені між п'ятьма підгрупами [55].

Хоча опитування Євробарометра не дозволяють визначити точний розподіл, вони принаймні показують, що менше 18% населення ЄС в 2011 році відмовлялися від членства з принципових причин. Однак в окремих країнах

частка негативного ставлення була значно вищою, особливо в Греції (33%) і Сполученому Королівстві (32%), а також у Португалії (26%), Австрії та на Кіпрі (в обох 25%). Також можна припустити, що більшість критиків належало до групи прагматичних євроскептиків. Тим не менш, небезпека фундаментальної критики ЄС і потужної підтримки антиєвропейських партій була більшою в цих країнах, ніж в решті Європи. Великобританія та Австрія, зокрема, постійно демонстрували відносно високий рівень відмови протягом тривалого часу. Частка тих, хто вважав членство поганою справою, у цих країнах майже ніколи не опускалася нижче 20%, тоді як у Греції кілька років тому вона становила близько 10% і зросла лише до 33% із кризою [55].

Зростання євроскептичних настроїв в Європі, зокрема в Німеччині, пов'язують з трьома європейськими кризами: фінансово-економічною, борговою та міграційною. Вплив фінансової кризи на Німеччину був різким, але відносно короткочасним. 2009 рік був найгіршим роком кризи для європейського економічного зростання, виміряного валовим внутрішнім продуктом (ВВП). Того року економіка Німеччини скоротилася на 5,6% ВВП (для порівняння, рівень скорочення ВВП в інших європейських країнах: 5,5% в Італії, 4,2% у Великій Британії, 2,9% у Франції та 3,6% в Іспанії). Згодом всі європейські економіки певною мірою відновилися після 2009 року, але відновлення Німеччини було вражаючим. Завдяки потужному зростанню експорту в результаті слабкого євро економіка Німеччини значно зросла (темпи зростання 3,9% і 3,7% у 2010 і 2011 роках) порівняно зі слабкішими економіками євросони [46].

Німеччина також уникла тривалого зростання безробіття, пов'язаного з кризою. Безробіття в Німеччині досягло свого піку в 7,7% у 2009 році, а згодом впало до 4,6% до 2015 року (порівняно з рівнем безробіття у 10% у Франції, 12% в Італії та соціально катастрофічним зростанням безробіття в Іспанії за цей період: підвищення до 24,4% у 2014 році) [78].

Реакція держави на боргову кризу, подальший спад економіки в цілому та зростання безробіття мали неминучий вплив на державні фінанси в європейських країнах. Однак досвід великих європейських економік суттєво відрізнявся. Борг Італії у відсотках від річного ВВП до 2014 року зріс до 132,3% ВВП, Іспанії – до 99,3%, Сполученого Королівства – до 88,2%, а Франції – до 95,6%. Борг Німеччини у відношенні до ВВП був на відносно високій початковій точці 63,6% ВВП у 2007 році та досяг піку через 3 роки у 81% ВВП. До 2014 року він був трохи більше ніж на 10% вищим ніж у 2007 році і становив 74,9% ВВП (6). Крім того, Німеччина мала профіцит бюджету в розмірі 0,2% ВВП, коли почалася криза в 2007 році. Профіцит був не таким великим, як у Іспанії (еквівалент 2% ВВП), але представляв набагато жорсткішу фіскальну позицію ніж в Італії (дефіцит еквівалентний 1,5% ВВП), Франції (дефіцит еквівалентний 2,5% ВВП) або Великобританії (дефіцит еквівалентний 3% ВВП). Протягом наступних трьох-чотирьох років ситуація з національними фінансами в країнах Європи помітно погіршилася, оскільки уряди намагалися компенсувати найгірші наслідки кризи, але дефіцит Німеччини досяг свого піку в 4,2% ВВП у 2009 році (порівняно з 7,2% у Франції, 5,3% в Італії, 10,8% у Великобританії та 11 % в Іспанії). До 2014 року Німеччина знову мала профіцит, тоді як усі інші великі європейські економіки залишалися з дефіцитом [78].

Однак, не дивлячись на те, що в порівнянні з іншими країнами ЄС Німеччина була в доволі стабільній економічній ситуації, перебільшене, викривлене негативне висвітлення події в ЗМІ, репортажі та загальна таблоїдизація політики ЄС у Німеччині між 2011 та 2013 роками створили суспільну паніку. На піку кризи в 2011 і 2012 роках німецька преса була насичена заголовками, що викликали страх. Наприклад: «Тривога щодо інфляції – Бундесбанк пом'якшує курс євро – Як швидко наші гроші будуть з'їдені?», «Де мої гроші ще в безпеці? Експерти попереджають про двозначну інфляцію через м'яку монетарну політику ЄЦБ», «Глава Deutsche Bank очікує

інфляції в Європі – наші гроші ще чогось варті?», «Бундесбанк стверджує, що банкноти – це лише папір – без інфляції немає виходу з кризи». Money Focus намалював апокаліптичну картину про очевидну загрозу для багатства людей за допомогою титульних сторінок, таких як «Інфляція наближається» та «Інфляція тут», та порадив під час кризи рятувати статки шляхом інвестування у золото [35].

В національній пам'яті німців укорінився страх, що базується на досвіді міжвоєнної гіперінфляції, бо економічна нестабільність 1920-х і 1930-х років стала частково відповідальною за зростання фашизму. Німці пережили кілька змін валюти: рейхсмарка, східнонімецька марка, німецька марка, євро. Зміни валюти традиційно пов'язані зі страхом знищення багатства, тому монетарна політика ЄЦБ зображувалися ЗМІ як загроза національному процвітання [35].

Курс німецького уряду на надання підтримки та фінансової допомоги іншим європейським країнам також зазнав критики з боку фінансових експертів і науковців. У вересні 2011 року головний економіст Німеччини Юрген Старк покинув виконавчу раду ЄЦБ на знак протесту проти програми купівлі облігацій банку. Німецькі економісти висловили свої заперечення проти політики порятунку євро у відкритому листі, ініційованому Гансом Вернером Зінном, президентом Інституту економічних досліджень, який підписали 172 колеги-економісти [35].

У період з 2011 по 2013 роки в німецькому суспільстві панувала атмосфера екзистенціального страху, подібної до якої не було з кінця Другої світової війни. Поширювалися ідеї щодо неминучого краху політичної та фінансової стабільності. Це мало б вимагати від німецького уряду рішучої реакції для захисту національних інтересів, однак адміністрація Меркель демонструвала нерішучість та повільність в діях. Саме дому довіра до уряду з боку громадськості неухильно падала. В цих умовах «Альтернатива для Німеччини» (АдН) зробила ефективну спробу заповнити вакуум, який виник

через уявну некомпетентність уряду, і створила собі суспільний імідж партії з економічною експертизою та науковим авторитетом [80.]

«Альтернатива для Німеччини» була заснована німецькими консерваторами, які були незадоволені центристським напрямком руху Християнсько-Демократичного союзу (ХДС) під керівництвом Ангели Меркель, але вона знайшла свій політичний поштовх, мобілізуючи стурбованість населення європейським проектом. Поява АдН стала проявом певного загального послаблення доцентрових сил (ця тенденція сколихнула більшість країн Європи в ХХІ столітті) [49].

АдН виникла в інтелектуальному середовищі. Наприкінці 2012 року Александер Гауланд, Конрад Адам і Берндт Луке заснували «Виборчу альтернативу 2013», на базі якої через рік була сформована «Альтернатива для Німеччини». А.Гауланд був колишнім головою департаменту Федерального міністерства навколишнього середовища, К.Адам був колишнім редактором впливової газети «Frankfurter Allgemeine Zeitung», а Б.Лукке був штатним професором макроекономіки в Гамбурзькому університеті. Їхній спільний маніфест підтримала велика кількість економістів, журналістів, лідерів бізнесу та політичних активістів, багато з яких були колишніми членами ХДС [30].

Навесні 2013 року АдН провела свій перший партійний з'їзд у Берліні, на якому було офіційно обрано керівництво та затверджено партійну програму, включаючи чітке зобов'язання працювати у напрямку скасуванням євро в Німеччині. У травні 2013 року АдН створила регіональні утворення в усіх 16 землях Німеччини для боротьби на федеральних виборах у вересні того ж року. Напередодні федеральних виборів 2013 року спостерігався колективний поворот до більш євроскептичної позиції більшості основних політичних партій, і АдН добре вписувалися в електоральні тенденції. Хоча ХДС/ХСС був безперечним переможцем федеральних виборів 2013 року, набравши 41,5% голосів (на 7,7% більше, ніж у 2009 році), лише трохи не

дотягнувши до абсолютної більшості в парламенті, однак, АдН все ж таки змогла пройти до Бундестагу, набравши 4,7% голосів [20].

Наступною можливістю для АдН закріпитися на виборах стали вибори до Європейського парламенту в травні 2014 року. Передвиборчий маніфест на виборах до Європейського парламенту 2014 року просував нарратив про необхідність уникати морального ризику, встановлення надійних зобов'язань у всій євроні. У цьому ж документі також містилися заклики до «соціального ЄС», у якому ринок праці та соціальна політика повинні «розроблятися на місцевому рівні» і не повинно існувати «жодних угод про вільну торгівлю на шкоду Європі» (1)

Також АдН виступала за «рівні права для статей, визнаючи їхню різну ідентичність, соціальні ролі та життєві ситуації», відстоювала «гуманну» імміграційну політику, згідно з якою «імміграція працівників з країн, які не входять до ЄС, має залежати виключно від потреб Німеччини» через систему балів у канадському стилі. Позиція партії щодо екологічної політики також була чітко озвучена, включаючи повну відмову від німецького «Закону про відновлювану енергію» (EEG) і перенесення екологічної компетенції ЄС на національний рівень [6].

«Альтернатива для Німеччини» набрала 7,1% голосів, посівши п'яте місце після ХДС (30,02%), СДПН (27,27%), Партії зелених (10,7%) і Лівої партії (7,39%). Наступного місяця семеро новообраних членів Європейського парламенту (ЄП) від АдН були прийняті до парламентської групи Європейських консерваторів і реформістів, хоча й шляхом роздільного голосування [8].

Таким чином, вибори до Європейського парламенту та отримання представниками АдН статусу євродепутата стало остаточним оформленням «Альтернативи для Німеччини» в якості визнаної політичної сили Німеччини.

2.2. Розбудова ідеологічної платформи та соціальної бази АдН

Рушійними силами програмних змін стали дві великі кадрові ротації у вищому керівництві АдН у 2015 та 2017 роках. У липні 2015 року більш ліберального Берндта Луке замінила Фрауке Петрі з національно-консервативного крила АдН. Ф.Петрі спочатку керувала партією у відверто популістською специфікою, зайнявши рішучу позицію проти політики відкритих дверей Ангели Меркель для сирійських біженців наприкінці у 2015 - 2016 роках. Треба відзначити, що спочатку ця стратегія знайшла відгук у виборців, однак згодом електоральні уподобання знову повернулися на більш центристські позиції [12].

У травні 2017 року, коли почало спостерігатися падіння рівня підтримки партії, Ф.Петрі оголосила, що йде у відставку та не буде очолювати партійну передвиборчу кампанію 2017 року. При цьому вона залишилася співголовою партії. Партію очолили Аліса Вайдель і Олександр Гауланд. А.Вайдель визначала себе як «класичного ліберала», тоді як О.Гауланд, який паралельно був головою партії в землі Бранденбург, мав більш радикальний профіль. Він крім всього іншого був втягнутий у скандал через расистські коментарі, які він нібито зробив щодо німецького національного футбольного героя та переможця чемпіонату світу 2014 року Жерома Боатенга [14].

До 2015 року основним лозунгом АдН було обмежене заперечення європейського проекту, яке дослідники Таггарт і Щербіак класифікували як «м'який» євроскептицизм. В цей час політику партії визначали представники поміркованого крила – економісти, головним інтересом яких була критика євро, а не консервативне та націоналістичне крило. АдН стверджувала, що єврозона була створена відокремленою столичною елітою, інтереси якої та тих, кому вона служать, дуже відрізняються від інтересів народу. На цьому етапі свого розвитку АдН сама по собі не була антиєвропейською партією, а радше виступала за «повернення до субсидіарності», «більше демократії, більше залучення громадськості» та «менше бюрократії, менше витрати

держав-членів». Такі повідомлення були більше голлістськими, ніж фараджістськими, і багато в чому узгоджувалися з традиційною течією консервативної думки ХДС, яка була знехтувана та відчужена під час перебування при владі А. Меркель [49].

Однак, починаючи з 2015 року, євроскептичний нарратив АдН дедалі мав все більш популістський і критичний підхід. Це було очевидно з виборчої програми АдН на федеральних виборах 2017 року. Лише 1 з 11 розділів, тобто 3 із 76 сторінок документа, було присвячений євроні. В інших 10 розділах, включаючи розділи про іслам та його несумісність з демократією, європейська інтеграція згадується лише як тема, що входить до ширшої популістської критики німецького суспільства та німецької політики. Так звана коротка програма АдН на федеральних виборах 2017 року мала дещо інший акцент – початковий заголовок першого розділу проголошує: «Ні Сполученим Штатам Європи», але в цілому євроскептицизм було вкладено в ширший правопопулістський дискурс у всіх крім 1 з 14 розділів документа, і на всіх крім 2 з його 42 сторінок [49].

Сформована на цей час ідеологічна платформа «Альтернативи для Німеччини» включала в себе шість ключових складових елементів, які явно демонстрували переважаючий вплив в формуванні партійної політики представників консервативного націоналістичного крила: класовість, расизм, авторитаризм, антифемінізм, антисемітизм та народна ідеологія.

В програмі відчувалася огида до більшості досягнень німецької соціальної системи. АдН вимагала фіксованого податку, повного скасування страхування на випадок безробіття, подальшої лібералізації ринку праці, прив'язку страхових внесків до особистих даних про стан здоров'я, виступала проти мінімальної заробітної плати. Ця програма зближувала АдН з певними фракціями німецького капіталу: Familienunternehmen (підтримують протекціонізм, дуже добре ставляться до неоліберальної політики щодо подальшого обмеження прав робітників) та компаній з нерухомості

(виступають за скасування сильних прав орендарів Німеччини). Представники обох цих груп агітували за «Альтернативу для Німеччини» [6].

У 2010 році соціал-демократичний політик Тіло Сарразін написав книгу «Deutschland schafft sich ab» (Німеччина скасовує себе), в якій він використав расистські євгенічні теорії та спотворив демографічні дані, щоб стверджувати, що «німці вищі люди», оскільки нижчі класи та іммігранти, що мають більше дітей, з часом стають менш розумними. За допомогою вдалої медіа-стратегії ця книга започаткувала в суспільстві настільки широку дискусію, що деякі експерти заговорили про потенціал у Німеччині для створення «партії Сарразіна». Цього не відбулося, однак частина цього потенціалу була інтегрована в АдН [6].

Також АдН співпрацює з німецьким антиісламським рухом «Пегіда». Цей рух виник взимку 2014 року на хвилі так званої «мігрантської кризи». Після того, як А.Меркель відкрила німецькі кордони для біженців із Сирії та Іраку, їх спочатку гостинно прийняли багато німців, які добровільно допомагали з їжею, житлом, юридичною допомогою. Однак поступово цей доброзичливий настрій щодо мігрантів змінився, рух «Пегіда» об'єднав усіх, хто боявся «ісламу», та почав контрнаступ. Започаткований у Дрездені, згодом він поширився на інші міста з певними регіональними відмінностями. Хоча увага та мобілізація з тих пір зменшилися, інші, менші місцеві групи, взяли на себе протест проти політики А.Меркель і будівництва місцевих центрів притулку та захисту для мігрантів. Партія продемонструвала двосторонній підхід до «Пегіда», чергуючи дистанцію та співпрацю. Але учасники маршу «Пегіда» в переважній більшості розглядають АдН якщо не як парламентське представництво руху, то як парламентських представників його основних вимог. Таким чином, елітарний псевдонауковий расизм Т.Сарразіна та ісламофобія «Пегіди» є важливими елементами ідеології АдН [17].

Одним із ідеологічних елементів, які об'єднували три фракції АдН (неоліберальну, національно-консервативну та народну) до розколу, був її

елітаризм. Це вперше проявилось в тому, як АдН скористалася широко поширеною недовірою до політиків і технократичної ідеології, оголосивши себе партією економічних «експертів», які мали знання та рішучість знаходити рішення, які не цікавили чинну політику. Партійна платформа демонструє нещадну ідеологію конкуренції, віру у вільний ринок і далекосяжну дерегуляцію та зниження податків, які можна порівняти з лібертаріанством у стилі Tea Party (він також демонструє подібну пошану до підприємців, стверджуючи, що якщо держава якомога менше перешкоджатиме їм у гонитві за прибутком, суспільство в цілому виграє). Елітарність також переважає в політичних і соціальних ідеях партії, АдН неодноразово вимагала «реформи системи прийняття політичних рішень», яка фактично передбачала позбавлення частини виборців процесуальних функцій, щоб запобігти захопленню влади лівими [20].

У партії «Альтернатива для Німеччини» сформувався сильний християнський фундаменталістський елемент. Найвпливовіша в цьому напрямку Беатрікс фон Шторх, яка протягом останніх двадцяти років була надзвичайно активною в євангельських колах, через свою мережу неурядових організацій «Zivile Koalition» (Громадянська коаліція) лобіювала реакційну сімейну політику, яка дискримінує негетеросексуальне та немоногамне партнерство та заохочує «німців» мати більше дітей, щоб протистояти зменшенню чисельності етнічного німецького населення. Під патронатом «Громадянської коаліції» ініціатива на чолі з Гедвігом фон Беверфьорде організувала першу «Demo für alle» у Німеччині в 2014 році («Демо для всіх», після короткочасного успішного «Manif pour tous» у Франції), серію антифеміністичних і гомофобних християнських фундаменталістських демонстрацій проти прав на аборти та за введення більш інклюзивних навчальних програм у класах статевого виховання [6].

Так званий рух Lebensschutz (Захист життя) також має багато особистих зв'язків з партією АдН на регіональному рівні та намагається лобіювати

інтереси партії. Демонстрації руху «Захист життя» об'єднують християн-фундаменталістів, які виступають за життя, з народними неонацистами, які вважають, що контроль жінок над власним тілом шкодить репродуктивним показникам етнічних німців. Подібні ідеї можна почути і в риторичі АдН. Наприклад, Фрауке Петрі заявляла, що параграф про аборти в Німеччині має бути більш обмежувальним, щоб запобігти «вимиранню німецького народу», і вимагала обов'язкового народження трьох дітей від однієї жінки [38].

Інші позиції партії включають опозицію до квот, гендерний мейнстрімінг і загальну полеміку проти «політкоректності». Партія також пов'язана з ультракатолицькими мережами, що діють в Європі та мають на меті «повторну євангелізацію» все більш світської Європи. Хоча не всі можуть погодитися з християнським фундаменталізмом, антифемінізм все частіше описується як ідеологія, яка об'єднує багато різних груп крайніх правих: дрібнобуржуазних «активістів за права чоловіків» з національними консерваторами, євангельськими християнами та новими правими [38].

Антисемітизм як частина мислення членів АдН привернув увагу громадськості в межах скандалу, пов'язаного з фракцією АдН у парламенті землі Баден-Вюртемберг. У березні 2016 року вибори в 3 землях привели до парламентів Західної Німеччини 61 нового члена (більшість із яких належали до правого крила партії). ЗМІ привернули увагу до того, що один із новообраних членів ландтагу Баден-Вюртемберга, Вольфганг Гедеон, публікував відверто антисемітські книги. Партія відреагувала слабо, бо, з одного боку, не хотіла конфлікту зі своїми регіональними членами, з іншого, не бажала, щоб її затаврували як антисемітську партію. Незважаючи на те, що В.Гедеон був позбавлений своїх посад у місцевому партійному об'єднанні в Констанці, він мав таку сильну підтримку серед членів Landtag «Альтернативи для Німеччини», що залишився у фракції АдН після її тимчасового, косметичного розколу. Скандал із В.Гедеоном був лише найбільш публічним прикладом антисемітизму в АдН, неодноразово регіональні представники партії

захищали тих, хто заперечує Голокост, публікували антисемітські карикатури і стверджували, що «Центральна рада євреїв у Німеччині» здійснює політичний контроль над Німеччиною та німецькою громадськістю [45].

Також в рамках аналізу ідеологічної бази «Альтернативи для Німеччини» необхідно розглянути таке поняття як «völkisch», воно зазвичай не перекладається та стосується для характеристики радикальних націоналістичних політичних і культурних організацій, які були поширеними у добу Другого Рейху та Веймарської республіки. Ці групи фокусувалися навколо германської або нордичної культури, яка була занедбана з моменту поширення християнства. Німецьку націю вони пов'язували з германськими племенами, проектуючи сучасну ідентичність у минуле. Ерфуртська резолюція АдН описує цю партію саме як представника «нашого народу», а не певної електоральної групи [50].

Найвидатнішим представником крила völkisch в межах АдН являється Бйорн Хьокке, голова АдН у Тюрінгії та партійний представник у земельному парламенті. Історик і шкільний вчитель, Б.Хьокке привернув увагу широкого загалу та ЗМІ в січні 2017 року після виступу, в якому поскаржився на «пам'ятник ганьби в серці нашої столиці», маючи на увазі місце пам'яті жертв Голокосту в Берліні, виказав вимогу щодо «повороту на 180 градусів у нашій політиці пам'яті» та порівняв союзницькі бомбардування німецьких міст із Хіросімою та Нагасакі, оголосивши їх спробою «позбавити нас нашої колективної ідентичності», «стерти нас з коренем і гілками», що продовжувалося і після 1945 року у форматі союзницького «перевиховання». Треба зазначити, що подібні поняття широко використовуються фашистськими та неоконсервативними німецькими ультраправими, яким Гьокке неодноразово давав інтерв'ю, крім того, він також мав давні зв'язки з видатними діячами німецьких нових правих [6].

Опитування громадської думки перед федеральними виборами до Бундестагу 2017 року продемонструвало, що АдН не лише зможе подолати 5%

виборчий бар'єр, але й значно посилила свою підтримку з боку електорату. Цьому, з одного боку, сприяв той факт, що партія мала своє представництво в Європарламенті (хоча і скорочене через відставку з партії ряду депутатів – 13 з 16, які пройшли до Європарламенту у 2014 році) та була більш підготовленою в організаційному плані до виборів ніж в 2013 році. До того ж, АдН розробила більш обґрунтовану передвиборчу програму, яка включала критику німецького суспільства, яке виступає за перерозподіл ресурсів влади в політичній системі, між партіями, між елітами та простими громадянами, а також між інсайдерськими та аутсайдерськими суспільними групами [49].

Результати виборів створили дуже неоднозначну ситуацію в німецькому парламенті. «Альтернатива для Німеччини» отримала 94 місця, що ускладнило процес створення правлячої коаліції АдН була неприйнятним коаліційним партнером як для ХДС/ХСС, так і для СДПН. Це зменшило кількість альтернативних коаліційних домовленостей, доступних для ХДС/ХСС, після невдалої спроби сформувати так звану Ямайську коаліцію (з СДП і Зеленими), Меркель стверджувала, що єдиними альтернативами, які залишилися на столі, є або повернення до звичної Великої коаліції, або перспектива нових виборів. Остаточним результатом коаліційних переговорів стала Велика коаліція, що означало, що АдН стала найбільшою опозиційною партією в Бундестазі. Це була безпрецедентна ситуація для німецького парламенту, яка змінила уявлення про ФРН як про стабільну та доцентрову державу [49].

Фактичні результати виборів федеральних виборах 2017 року продемонстрували, що АдН стала третьою за величиною партійною групою в Бундестазі саме через, а не попри зростання радикалізму партії, тобто ми можемо говорити про переломний момент та новий етап у розвитку партійної системи у Німеччині.

Більшість підтримки АдН у 2013 році надійшла від тих, хто пізно прийняв рішення та віддав свій голос за партію на основі ксенофобських настроїв. Зміна типу виборця, який підтримав би АдН (від чисто

евроскептичного, але не обов'язково правого популіста, до більш типового популістського правого радикального виборця), явно вплинула на виборчу стратегію партії. Шварцбоцль і Фатке стверджували, що як євроскептицизм, так і антиімміграційні настрої були важливішими для виборців АдН, ніж для будь-якої іншої групи виборців вже в 2013 році. Використовуючи оригінальне опитування, Геррес, Шпигуни та Кумлін дійшли висновку, що хоча антиєвропейські настрої все ще спостерігалися серед виборців АдН у 2016 році, вони були менш значущими, ніж антиіммігрантські настрої. Нарешті, Гансен і Олсен виявили, що на момент виборів 2017 року євроскептичне ставлення не відіграло жодної ролі для виборців АдН, натомість підтримка виборцями цієї партії у 2017 році була зумовлена виключно двома факторами – антиіммігрантськими настроями та антиістеблшментом [32].

«Альтернатива для Німеччини» має доволі широку електоральну базу. Її основу складають не стільки сині комірці та безробітні, скільки німецька дрібна буржуазія – державні службовці, дрібні підприємці, білі комірці та кваліфіковані сині комірці. У 2015 році виборцями АдН були переважно чоловіки із заробітками вище середнього та освітою вище середнього, які були кваліфікованими робітниками або самозайнятими особами, молодшими за 45 років. У 2016 році база виборців збільшилася за розміром і категоріями, тепер охоплюючи більше жінок, хоча 2/3 електорату АдН все ще чоловіки (люди із середньою освітою). Незважаючи на те, що статистика показує, що серед безробітних і робітників рівень підтримки зріс, при більш пильному розгляді видно, що «робітники» - це переважним чином ремісники та кваліфіковані промислові робітники. Рівень безробіття в Німеччині настільки низький, що навіть невеликий приріст у цій групі виборців виглядає великим, якщо виражати його у відсотках [33].

Серед електорату, який підтримував АдН на федеральних виборах 2017 року, можна виділити декілька соціальних груп: виборці, які працюють неповний робочий день (або мають тимчасову зайнятість чи не мають роботи),

респектабельний середній клас (зайнятий повний робочий день, часто в приватному секторі, з високим рівнем доходів, власною нерухомістю) і «традиціоналісти» (ті, що цінують культурну спадщину Німеччини, обурюються швидкими соціальними змінами та мають занепокоєння щодо ісламу та рівня імміграції). Подібна структура електорату, особливо чисельна присутність середнього класу та традиціоналістів у виборчій суміші, вказує на те, що політична риторика АдН сильно резонувала серед виборців, які відчували культурний дискомфорт та економічну скруту у сучасній Німеччині [33].

Якщо аналізувати віковий зріз виборців АдН, то можна зробити наступні висновки: 15% виборців у віці від 30 до 44 років і 14% виборців від 45 до 59 років голосують за АдН. Як у східних, так і в західних регіонах країни популістська привабливість АдН була найбільшою серед виборців працездатного віку, які прожили більшу частину свого життя в об'єднаній Німеччині [49].

Таким чином, аналізуючи результати виборів (федеральних та місцевих), в яких «Альтернатива для Німеччини» брала участь в період свого становлення (2013 – 2017 роки) можна виокремити наступне. По-перше, показники АдН на федеральних виборах 2017 року були явним покращенням у порівнянні з 2013 роком за результатами голосування у всіх німецьких землях. По-друге, АдН також покращила свої результати порівняно з федеральними виборами 2013 року у всіх регіональних парламентах. По-третє, АдН станом на 2017 рік вже була представлена майже в усіх парламентах штатів, що є свідченням її перетворення з аутсайдера на мейнстрімовську партію. По-четверте, на цей час вже почав чітко прослідковуватися чіткий розрив між західними та східними землями щодо підтримки АдН: електорат східних земель проявив себе як більш сприйнятливий до меседжу АдН (це продемонстрували як федеральні, так і регіональні вибори), і подібний розподіл в майбутньому лише затвердиться.

Висновки до Розділу II.

Аналізуючи передумови розвитку німецького правого радикалізму, ми поділити їх на внутрішні та загальноєвропейські. Серед внутрішніх передумов можна виокремити возз'єднання Німеччини у 1990 році та зникнення провідної ролі історичної провини у самоідентифікації німців (ті покоління, які були сформовані досвідом Третього Рейху та післявоєнної реконструкції, вже поступово відходять від активного суспільного життя, а молоде покоління не бажає формувати своє світосприйняття з позицій провини), що поступово сприяло відновленню національної ідеї та національного патріотизму.

До зовнішніх передумов можна віднести розвиток євроскептицизму в країнах ЄС, у тому числі під впливом трьох європейських криз - фінансово-економічної, боргової та міграційної. Невдоволення діями уряду підштовхнуло частину виборців до пошуку більш радикальних підходів до розв'язання нагальних проблем. В цих умовах активізувалася діяльність правих радикальних партій: в Німеччині у 2013 році була створена «Альтернатива для Німеччини», яка початковому етапі створила собі суспільний імідж партії з економічною експертизою та науковим авторитетом. Остаточним оформленням цієї політичної сили можна вважати вдалу (як для новоствореної партії) участь у федеральних виборах 2013 року та у виборах до Європарламенту 2014 року.

Русійними силами програмних змін стали дві великі кадрові ротації у вищому керівництві АдН у 2015 році (коли ліберального Б. Луке замінила представниця національно-консервативного крила Ф. Петрі) та у 2017 році (партію очолили представниця ліберального крила А. Вайндель та радикал О. Гауланд).

Якщо до 2015 року АдН дотримувалася м'якого євроскептицизму, то після 2015 АдН перейшла до ширшої популістської критики всього німецького суспільства та німецької політики. У цей час партія починає активно

співпрацювати з антиісламським рухом «Пегіда», який виник взимку 2014 року на хвилі «мігрантської кризи», оформлюються тісні зв'язки з християнськими фундаменталістськими організаціями та рухами (мережа неурядових організацій «Zivile Koalition» (Громадянська коаліція), рух християн-фундаменталістів «Захист життя»), виникають скандали, пов'язані з антисемітизмом, в яких фігурують члени АдН.

Ідеологічна платформа, з якою «Альтернативи для Німеччини» пішла на федеральні вибори 2017 року, вже включала в себе шість ключових складових елементів, які явно демонстрували переважаючий вплив в формуванні партійної політики представників консервативного націоналістичного крила: класовість, расизм, авторитаризм, антифемінізм, антисемітизм та народна ідеологія. І за результатами цих виборів АдН стала третьою за величиною партійною групою в Бундестазі. Загалом, станом на 2017 рік АдН вже була представлена майже в усіх парламентах штатів, що є свідченням її перетворення з аутсайдера на мейнстрімовську партію. У цей час вже починає прослідковуватися чіткий розрив між західними та східними землями щодо рівня підтримки АдН, який продовжить зберігатися і надалі.

Електоральна база АдН складається переважним чином з чоловіків до 45 років, які мають заробітки та освіту вище середньої – державні службовці, дрібні підприємці, білі комерці та кваліфіковані сині комерці, хоча в останні роки спостерігається тенденція до збільшення рівня підтримки з боку жінок.

РОЗДІЛ III.
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ
«АЛЬТЕРНАТИВИ ДЛЯ НІМЕЧЧИНИ» В УМОВАХ СУЧАСНИХ
ВИКЛИКІВ

3.1 Зміни в партійній програмі АдН під впливом нових загроз (2020-2023 рр.)

Федеральні вибори 2021 року не були особливо вдалимими для «Альтернативи для Німеччини». На цих виборах АдН перемістилася з третьої за величиною партії в Бундестазі до п'ятої за величиною партії, рівень її підтримки впав на 2,3% порівняно з 2017 роком (праві радикали втратили 11 місць в парламенті). З іншого боку, АдН набрала голоси за рахунок ХДС і стала найбільшою партією в кількох східних землях Німеччини. Однак подібно до того, як кризи євро та суверенного боргу, що розпочалися в 2009 році, поступово зменшувалися як за своєю гостротою, так і за важливістю для виборців, питання міграції та біженців, які домінували в німецькій та європейській політиці з 2015 по 2018 рік, зазнавали такого ж зниження. Однак у цей час актуалізувалася криза, пов'язана з COVID-19 [39].

Хоча АдН спочатку не відрізнялася від інших політичних партій Німеччини у своїй реакції на COVID-19, однак дуже скоро стало зрозуміло, що «авторитарна» реакція на COVID – така, якої дотримувався уряд А. Меркель – явно не принесла б користі АдН на виборах (це продемонстрували опитування громадської думки в перші місяці поширення вірусу, коли АдН ще досить чітко притримувалася позиції чинного уряду). Тому партія змінила свою позицію на заперечення карантину та антиваксу (проти обов'язкової вакцинації). Партія наголошувала на створенні штучної «вірусної істерії», національному занепаді, спричиненому некомпетентною та недосяжною

елітою. Хоча це неможливо сказати з упевненістю, дуже ймовірно, що якби АдН не змінила тактику і не кинула виклик уряду А.Меркель, її електоральна підтримка знизилася б ще більше. На виборах 2021 року АдН змогла втримати значне ядро виборців. Більше того, дуже вдало були розіграні питання, пов'язані з ЄС, міграцією/біженцями та COVID [40].

АдН здобула три місця на виборах до землі Саар у 2022 році, водночас втративши всі свої місця на виборах до землі Шлезвіг-Гольштейн. На виборах до землі Нижня Саксонія у жовтні того ж року АдН отримала на 9 місць більше порівняно з 2017 роком (загалом 18). На повторних регіональних виборах у Берліні в 2023 році АдН продемонструвала невелике зростання, отримавши 4 місця. У виборах до штату Бремен у 2023 році АдН не брала участі та втратила всі свої місця (виборчий комітет Бремена не допустив АдН до виборів через внутрішні розбіжності, в наслідок яких партія подала два списки кандидатів). 25 червня 2023 року АдН Тюрингії виграла свої перші окружні вибори в Зоннеберзі. У другому турі виборів, що відбувся 2 липня, кандидат від АдН Ганнес Лот переміг незалежного політика Нільса Науманна, ставши першим мером від АдН в історії [7].

Сьогодні політична програма «Альтернативи для Німеччини» містить наступні 14 ключових напрямків: «Демократія в Німеччині», «Зовнішня політика та Безпека», «Євро. Фінанси. ЄС», «Внутрішня безпека», «Імміграція та притулок», «Сім'я та населення», «Освіта та школа», «Культура та ЗМІ», «Соціальне забезпечення», «Податки. Економіка. Працевлаштування», «Охорона здоров'я», «Енергетика. Навколишнє середовище. Клімат», «Інфраструктура», «Природа. Сільське господарство. Споживання».

В першому підрозділі «Демократія в Німеччині» проголошувалася необхідність зберегти суверенну, демократичну національну державу: «Ми виступаємо проти централізму, егалітаризму та одноманітності. Сильні, незалежні федеральні землі, регіони та муніципалітети в суверенній Німеччині відповідають ідеалу вільних народів і різноманітної культурної ідентичності.

Єдність у різноманітності замість втрати себе в колективі є джерелом і метою німецького самовизначення» [58].

Зазначалася неприйнятність подальшої відмови від суверенітету на користь тіснішого союзу з ЄС: «Ні Сполученим Штатам Європи!». Якщо спільне повернення до «Європи батьківщин» із нинішніми партнерами по ЄС неможливе, то Німеччині доведеться вийти з ЄС за прикладом Великої Британії [58].

Також робився наголос на демократизації політичного процесу в Німеччині: надання громадянам права спостерігати за своїми представниками і змінювати або відхиляти прийняті парламентом закони (запровадження референдумів за швейцарською моделлю); обрання федерального президента загальним народним голосуванням; обмеження термінів перебування при владі (чотири терміни для членів парламенту та два для канцлера); всі засоби фінансування партій повинні підлягати необмеженому контролю з боку рахункових судів, обмеження донорства великих корпорацій (щоб зменшити їх вплив на політичний процес); реформування моделі пенсійного забезпечення для членів парламенту, яка є надмірним тягарем для платників податків, і перетворення її на систему приватного пенсійного забезпечення [58].

Важливим принципом демократичності АдН вважає рівність перед законом, яка має проявлятися в відмові від «регулювання квот» та ліквідацію «антидискримінаційних законів»: «Головною фундаментальною цінністю системи вільного цивільного права є свобода укладати договори, право кожної особи вирішувати для себе, чи хоче вона вступати в правові відносини з іншим громадянином чи ні. Під впливом Європейського Союзу цей фундаментальний принцип приватної автономії поступово руйнується в німецькому законодавстві» [58].

Щодо зовнішньополітичної стратегії, то, перш за все, АдН наголошує на необхідності узгодити зовнішню політику з інтересами Німеччини.

Заявлялося, що партія віддана цінностям Статуту ООН і міжнародного права, однак виступає за реформування ООН таким чином, щоб враховувати зміни ваги у світі: «Ми прагнемо отримати постійне місце для Німеччини в Раді Безпеки та скасувати пункт про ворожу державу стосовно Німеччини в Статуті ООН» [62].

Серйозною загрозою для міжнародної спільноти визначається міжнародний ісламський тероризм: «Боротися з його появою та поширенням необхідно всіма доступними законними засобами» [62].

АдН вважає, що національна оборона має забезпечуватися здебільшого самостійно європейськими державами, тому збройні сили Німеччини мають бути реформовані таким чином, щоб їхня оперативна готовність була гарантована навіть під час операцій найвищої інтенсивності. Для цього необхідні значні структурні, кадрові та матеріальні зміни, відновлення обов'язкової військової служби. Відкидається ідея створення армії ЄС або використання німецьких збройних сил в іноземних інтересах [62].

І хоча АдН наголошує, що США залишаються найважливішим союзником Німеччини, однак заперечується одностороння орієнтація у питаннях оборони на США та НАТО [62].

АдН займає жорстку позицію щодо Туреччини (членство Туреччини в НАТО має бути припинено, так само як і всі переговори щодо вступу Туреччини до ЄС), у той же час наголошує на необхідності пом'якшення відносин з Росією, припинення антиросійських санкцій та поглиблення економічної співпраці: «В інтересах Німеччини інтегрувати Росію в загальну структуру політики безпеки, не ігноруючи власні інтереси та інтереси наших союзників» [62].

Загалом, русофільська позиція є однією з характерних особливостей політичної орієнтації АдН, однак більш детально це питання ми розглянемо в підрозділі 3.2.

Щодо фінансових питань, то АдН послідовно виступає за вихід із єврозони та обмеження впливу єдиної європейської фінансової системи, проти будь-яких спроб об'єднати ризики відповідальності в Європі, особливо у сфері банківських операцій: «Завдяки монетарній політиці неекономічних відсоткових ставок (політика нульової відсоткової ставки) ЄЦБ руйнує всі накопичувальні системи забезпечення старості, від пенсійних систем компаній до пенсійних систем, що фінансуються державою, приватного страхування життя та приватних заощаджень. Усі заходи ЄЦБ щодо маніпулювання вільним ринком капіталу мають бути припинені». АдН закликає до постійного збереження необмеженого використання готівки як важливого права громадянських свобод, створення умов для здійснення заходів для повторного введення нової національної валюти («німецької марки») [59].

Відносно питань внутрішньої безпеки, то криміналізацію суспільства АдН пов'язує з збільшенням кількості мігрантів, тому пропонуються наступні заходи: спрощення процедури видворення з країни порушників (зокрема запровадження обов'язкового видворення за повторні, навіть незначні, злочини); розширення підстав відсторонення від натуралізації у разі вчинення злочин; натуралізація має бути скасована у разі вчинення значного злочину протягом десяти років після натуралізації, участі в терористичних організаціях, вступу до кримінальних кланів (навіть якщо скасування натуралізації призводить до безгромадянства); зниження віку кримінальної відповідальності до дванадцяти років.(8)

Також передбачені реформи федеральної поліції та поліції штатів (вирішення проблем, пов'язаних з нестачею персоналу, структурними недоліками, недостатнім обладнання та зброєю, низькою оплатою праці, надзвичайно низьким соціальним забезпеченням тощо), спрощення отримання ліцензії на зброю для законослухняних громадян [66].

Ключовим пунктом програми АдН є питання, пов'язані з іміграційною політикою: «Ми хочемо залишити нашим нащадкам країну, яку все ще

впізнають як нашу Німеччину». В програмі демонструються доволі такі загрозливі цифри: «У той час, як європейське населення старіє і скорочується, населення Африки та арабо-мусульманських країн різко зростає. Очікується, що до 2050 року населення Африки, включаючи всі арабські країни, подвоїться до 2,4 мільярда. Населення Європи, з іншого боку, зменшиться приблизно на 50-54 мільйонів за той же період, крім цього третина європейського населення буде старше 60 років. Наразі близько 350 мільйонів людей бажають мігрувати, переважно це молоді чоловіки. До 2050 року їх кількість зросте приблизно до 950 мільйонів) [69].

АдН наголошує, що високий рівень німецьких соціальних виплат приваблює до Німеччини численних бідних іммігрантів як з інших країн ЄС, так і з третіх країн. Свободою пересування в ЄС і правом на притулок зловживають заради отримання доступу до соціальної системи. Щоб вирішити цю проблему, рекомендується негайно закрити кордони, таки чином обмеживши нерегульовану масову імміграцію переважно професійно некваліфікованих людей : «Лише тим, хто може підтвердити свою особу, слід дозволити подати заяву про надання притулку. Усі шукачі притулку, яким було відмовлено, мають бути негайно повернуті до країн походження. В іншому випадку мігранти повинні бути передані третім країнам, які готові їх прийняти. Ми хочемо самі вирішувати, хто до нас йде, і дозволяти приєднуватися до нас лише кваліфікованим людям» [69].

Також пропонується відмінити принцип воз'єднання сімей для шукачів притулку, вилучити із закону принцип набуття німецького громадянства через народження в Німеччині, навіть якщо жоден із батьків не є німцем та повернутися до принципу походження, який діяв до 2000 року, обмежити подвійне громадянство обґрунтованими випадками, запровадити повернення шукачів притулку до їх країн, якщо причини, від якої вони втікали, вже неактуальна, ліквідувати юридичні та соціальні привілеї турецьких громадян у Німеччині [69].

Окремо увага приділяється мусульманським іммігрантам: «Іслам, який не поважає нашу правову систему або навіть бореться з нею та стверджує, що є єдиною релігією, несумісний із вільним демократичним основним порядком Німеччини. Багато мусульман живуть законослухняним життям і є цінними членами нашого суспільства. Однак АдН хоче запобігти подальшому поширенню ізольованих ісламських паралельних суспільств, у яких мусульманські «мирові судді» застосовують закони шаріату та підривають державну монополію на кримінальне переслідування та судову практику. Імами повинні дотримуватися нашого Основного закону. Проповіді в мечетях у Німеччині повинні проводитися німецькою мовою. Імамам, які агітують проти Основного закону, мають забороняти проповідувати з подальшою депортацією». Наголошувалося, що кафедри ісламської теології в німецьких університетах мають бути скасовані, має бути введена загальна заборона на покривало, що закриває обличчя, в громадських місцях і на державній службі [69].

В партійній програмі зазначено, що «у нинішній демографічній ситуації Німеччина потребує зміни парадигми в бік демографічної політики у формі активізації сімейної політики, бо збереження власного народу є першочерговим завданням політики та кожної влади». Пропонується створення суспільства, доброзичливого до дітей та збереження народу. Наголошується на необхідності захищати права батька, бо чоловіки часто страждають від норм сімейного права, наприклад, від обмеження контактів з дітьми. Пропонується створити можливість для сім'ї з маленькими дітьми прожити на одну зарплату, щоб батьки могли вільно вирішувати, працювати чи відпочивати, для цього держава має фінансово підтримувати батьківську опіку так само, як дитячі садки та няні [83].

АдН виступає проти абортів: «Ненароджені діти також мають право на життя. Ми відкидаємо всі спроби проголосити вбивство ненароджених правом людини», та проти гендерної політики: «Гендерна ідеологія маргіналізує

природні відмінності між статями та ставить під сумнів гендерну ідентичність. Вона хоче скасувати класичну сім'ю як взірець життя і приклад для наслідування. Це явно суперечить Основному Закону, який захищає (в класичному розумінні) шлюб і сім'ю як державну інституцію. АдН хоче, щоб федеральна і державна сімейна політика базувалася на образі сім'ї, яка складається з батька, матері та дітей. Федеральний уряд та уряди штатів більше не мають надавати кошти на «гендерні дослідження» [83].

В сфері освіти АдН виступає за шкільну систему, яка диференційована відповідно до здібностей і враховує різні здібності учнів, за відхід від орієнтації на компетентність та повернення до передачі спеціальних знань як основного завдання школи, за скасування модульності навчання та агентств з акредитації [63].

«Німеччина має залишатися країною найкращих досліджень. Ми хочемо запровадити більш високе базове фінансування для університетів, щоб зменшити їхню залежність від стороннього фінансування. Університети повинні мати право відбирати абітурієнтів шляхом вступних іспитів. Необхідно покласти край тиску на вирівнювання системи, створеному запланованими економічними показниками щодо кількості студентів, академічної успішності та інших квот. Право присуджувати докторські ступені має бути збережено за університетами. Німецька мова повинна бути збережена як мова навчання та науки» [63].

АдН виступає за підтримку домінантної німецької культури, яка заснована на цінностях християнства, античності, гуманізму та Просвітництва: «Окрім німецької мови, це також наші звичаї та традиції, інтелектуальна та культурна історія. З цим тісно пов'язана наша ліберальна конституційна держава, наша оцінка освіти, мистецтва та науки, а також соціальної ринкової економіки як вираження людської творчості та креативності». У той же час наголошуючи: «Ідеологія мультикультуралізму ставить під загрозу всі ці культурні досягнення. «Мультикультура» — це не

культура. Вона розпускає спільноту і сприяє виникненню паралельних суспільств. Тривале існування паралельних суспільств часто призводить до внутрішніх політичних конфліктів і, зрештою, може призвести навіть до розпаду держави» [67].

У сфері соціального забезпечення АдН виступає за стійкі податкові пільги для сімей за наступним принципом: дохід сім'ї математично розподіляється між членами сім'ї до оподаткування, таким чином для тих, хто має дітей, загальний податковий тягар зменшується. Придбання житла сім'ями у власність має бути полегшено за допомогою безвідсоткових позик, грантів та відмови від податку на передачу нерухомості; пенсійні права, отримані за результатами роботи та іншими зарахованими періодами, такими як відпустка по догляду за дитиною, враховуються з відповідним доповненням до базового забезпечення. Тривалість допомоги по безробіттю має залежати від тривалості попередньої роботи. Частка роботодавця у страхуванні здоров'я має бути встановлена на тому ж рівні, що й частка працівника [68].

АдН виступає за спрощення німецької податкової системи, яка є однією з найскладніших в світі, проти збільшення податкового тягара, за зниження загального податку на доходи на 7% та запровадження загального податкового гальма (для податків, внесків і зборів) на користь громадян. АдН також підтримує скасування податку на спадщину як основного податку, виступає проти відновлення податку на багатство та за законодавчо встановлену мінімальну заробітну плату, оскільки, враховуючи нинішню ситуацію, вона зміцнює слабку позицію низькооплачуваних працівників порівняно з інтересами роботодавців [60].

Щодо сфери охорони здоров'я, то в програмі АдН прописано, що «Ми прагнемо надавати всім громадянам ефективну, комплексну медичну допомогу, максимально наближену до дому – як в амбулаторних, так і в стаціонарних умовах». Наголошувалося, що необхідно створити хорошу медицину та забезпечити лікарями сільські місцевості, лікарі, які працюють у

сфері охорони здоров'я, повинні за можливості пройти навчання в Німеччині або мати дуже хороші знання німецької мови. Зазначалося також наступне: «Німецько-турецька угода про соціальне забезпечення 1964 року більше не підходить для місцевих застрахованих осіб. Тому ми хочемо її припинити і переглянути на основі європейських угод про соціальне забезпечення» [65].

Особливістю позиції АдН в сфері екології є те, що вони вважають заяви Міжурядової групи експертів зі зміни клімату щодо того, що кліматичні зміни викликані людиною, є науково не підтвердженими. Виходячи з цього, АдН пропонує завершити проект декарбонізації та скасувати «План із захисту клімату до 2050», прийнятий федеральним урядом: «У Німеччині високі ціни на електроенергію, які неминуче продовжують зростати разом із будівництвом кожної додаткової вітрової та сонячної енергетичної системи та розширенням мережі. Ми не хочемо виводити з експлуатації існуючі атомні електростанції до закінчення терміну їх експлуатації. Німеччина в найближчому майбутньому також не зможе обійтися без використання сучасних газових і вугільних електростанцій» [64].

У сфері інфраструктури АдН наголошувала, що країна потребує добре розвиненої та злагодженої мережі місцевого та міжміського транспорту. Залізнична інфраструктура повинна залишатися в руках федерального уряду. Відкидалася ідеологічна транспортна політика, яка сприяє або дискримінує певні види транспорту, наприклад, дискримінує дизельні автомобілі. Житловий простір у великих містах Німеччини є дефіцитним і дорогим. Нове будівництво не встигає за нинішніми умовами. Щоб заохочувати власність, державний сектор має надавати землю. Орендарям, чий дохід недостатній для покриття орендної плати, необхідно продовжувати надавати житлову допомогу [61].

Також зазначалося про необхідність підтримувати зміцнення сільських територій: «Люди, які проживають в сільській місцевості, мають право на належну інфраструктуру, навіть якщо щільність населення низька. Необхідно

покращити підключення цих регіонів до мережі швидкісного інтернету, до регіональної мережі доріг і залізниць. Це також зменшить постійний міграційний відтік із сільської місцевості до мегаполісів» [61].

АдН рішуче відкидає загальноєвропейську лібералізацію та комерціалізацію водного ринку, подальшу експансію вітрової енергії, тому що вона приносить більше шкоди, ніж користі. Наголошується, що «відкриті кордони внутрішнього ринку призвели до різкого зростання небезпечної та небезпечної продукції. Цьому розвитку слід протистояти покращенням персоналу та матеріальних ресурсів для торговельної інспекції та тестування продукції, особливо харчових продуктів, дитячих іграшок та електроприладів» [57].

АдН виступає за співчутливе та гідне ставлення до всіх тварин, підтримує розвиток сімейних ферм і кооперативів: «Нашим сімейним фермам необхідно повернути можливість використовувати свої доходи для забезпечення соціальних стандартів своїх сімей і робити інвестиції для подальшого існування своєї ферми». Необхідно підтримувати продукти німецького сільського господарства, які не містять ГМО [57].

У 2023 році 20% німців, які мають право голосу, заявили, що готові підтримати АдН на федеральних виборах. І рейтинги партії продовжують зростати (на федеральних виборах 2021 року було 10,3% підтримки), вона вже наздоганяє партію чинного канцлера (СДПН), а за деякими опитуваннями навіть вперше її випереджає. І це найвищі рейтинги партії починаючи з жовтня 2018 року, коли її підтримка досягла 18%. У той час АдН набула популярності внаслідок суперечки щодо міграційної політики між християнсько-демократичними партіями, які тоді керували країною (ХДС канцлера Ангели Меркель і ХСС [29] (2)

Нинішнє зростання підтримки AfD також є наслідком суперечок всередині урядової коаліції та проявом бажання деяких виборців протестувати

проти політики уряду щодо міграційної політики, кліматичної кризи та підходу до допомоги Україні [29].

Іншим дуже важливим фактором є переконання, яке поділяє більшість німців, що ХДС не пропонує реальної альтернативи коаліції СДПН-Зелені-ВДП. Лише 22% респондентів вважають, що християнські демократи впоралися б краще в цих обставинах, а 25% вважають, що вони впоралися б гірше, 48% німців не бачать жодної різниці між правлінням нинішньої коаліції та правлінням можливого уряду за участю ХДС [71].

Німці, в тому числі ті, хто підтримує чинний уряд, дуже погано ставляться до кабінету канцлера О.Шольца. 79% респондентів мають погану думку про роботу Кабінету міністрів, хоча енергетична криза, яка стала результатом дій Росії, була вирішена, близько 1 мільйона біженців з України було прийнято, неконтрольованому сплеску інфляції запобігли (у травні 2023 року вона становила 6,1% після піку в 8,8% у листопаді 2022 року). Запровадження пакетів допомоги для пом'якшення наслідків високих цін на енергоносії та зміни до системи соціального захисту (такі як підвищення мінімальної зарплати до 12 євро на годину та базової допомоги до 502 євро) також певною мірою допомогло. У результаті цих заходів розчарування коаліцією не проявилось в зимовий період, коли людям доводилося економити на електроенергії та теплі, але активізувалося через помилки урядової коаліції пізніше. Крім того, більшість німців (84%) вимагають від О.Шольца більш рішучих заходів для прискорення вирішення суперечок всередині коаліції. (2)

Однією зі структурних проблем коаліції, яка впливає на її рейтинг ефективності, є те, що вона складається з трьох партій, які суттєво відрізняються за своєю ідеологією та політичними програмами, і тому звертаються до різних груп електорату. Управляти такою неоднорідною коаліцією складніше, ніж у випадку з попередніми кабінетами. Водночас деякі парламентські партії омолодилися та радикалізувалися. 49 із 206 депутатів СДПН походять з її молодіжного крила, а 22 із 118 членів парламентської

групи Зелених на момент обрання були молодше 30 років. Це призвело до формулювання екстремальних вимог (наприклад, щодо кліматичної та міграційної політики) і робить партнерів по коаліції менш гнучкими у взаємних переговорах. Внутрішні суперечки негативно впливають на громадське сприйняття коаліції [29].

Електорат, розчарований правлячою коаліцією, спрямував свою підтримку в бік АдН. Згідно з опитуванням Forsa, 32% респондентів, які зараз підтримують АдН, у 2021 році голосували за інші партії. Ще 14% складають ті, хто до цього ніколи не голосував, а 54% є постійними прихильниками цієї партії. Найбільшу групу електорату, отриманого від інших партій, становлять ті, хто раніше підтримував коаліційні партії: СДПН (16%), ВДП (15%) і Партію зелених (2%) - разом 33%. Ще 24% - це колишні виборці християнських демократів, які тепер готові проголосувати за АдН. Зростання популярності АдН є найбільшим довгостроковим викликом для ХДС [26].

Більшість прихильників АдН (47% згідно з опитуванням ARD DeutschlandTrend, проведеним в червні 2023 року) показали, що вони підтримують цю групу саме через те, як уряд проводить свою кліматичну та енергетичну політику. АдН являється єдиною парламентською партією, яка заперечує, що діяльність людини сприяє зміні клімату та вміло використовує зростаючий скептицизм громадськості щодо темпів впровадження кліматичних реформ у Німеччині. Особливо це помітно на прикладі деяких флагманських проектів чинного уряду: заборона на реєстрацію автомобілів з двигунами внутрішнього згорання в ЄС та встановлення газових та мазутних котлів у новобудовах. Багато громадян сприймають це як пряме втручання держави у дві надзвичайно важливі для німецького суспільства цінності: автомобіль і будинок [71].

Крім того, АдН зазначає, що рішення, ухвалені коаліцією, містять лише заборони, що негативно впливає на можливий пошук нових технологій. Крім того, часові рамки для впровадження реформ занадто стислі. Інші серйозні

звинувачення АдН щодо кліматичної політики коаліції стосуються дуже високих витрат та надмірного навантаження на сімейні бюджети громадян, особливо з огляду на поточний рівень інфляції [29].

АдН також набуває популярності через зростання громадського невдоволення міграційною політикою уряду. Вимога стримувати міграцію є найважливішим політичним проектом АдН, і це неодноразово підвищувало рейтинги партії. Крім того, виборці вважають, що політики АдН є найбільш компетентними саме в цьому питанні. Це особливо важливо з огляду на нову версію міграційної кризи, яка спостерігається в Німеччині: не тільки прийнято понад мільйон біженців з України, але й надано притулок людям, які прибувають з інших місць. У 2022 році в Німеччині було подано 244 тисяч заяв про надання притулку, що на 47% більше, ніж у попередньому році. У наступні місяці ситуація погіршилася, оскільки з січня по квітень 2023 року було зареєстровано ще 80 978 заявок; це означає 80% зростання в порівнянні з минулим роком. Найчастіше притулок шукають сирійці (22 702; +73,5%), афганці (15 980; +89,9%) і турки (10 267; +279,7%) [29].

Загострюють проблеми, пов'язані з мігрантами. Наприклад, місцеві політики скаржаться на нестачу місць для новоприбулих, фінансові обмеження та труднощі в ефективній інтеграції мігрантів. Проблеми з житлом для біженців також впливають на суспільні настрої, і АдН використовує це. Більшість німців (54%, згідно з опитуванням ARD DeutschlandTrend, проведеним у травні 2023 року) вважають, що іммігранти, які приїжджають до Німеччини, приносять більше витрат, ніж прибутків, і 52% респондентів хотіли б обмежити іммігрантський потік. Що також важливо, 77% респондентів стверджують, що політики не приділяють достатньої уваги проблемам, пов'язаним із поселенням іноземців у Німеччині [71].

Треба відзначити, що політична стратегія АдН знаходять особливий відгук серед виборців у східних федеральних землях, де підтримка АдН досягає 32% (порівняно з 23% для ХДС, 16% для СДПН, 6% для Партії

зелених), тоді як у західних федеральних землях рівень підтримки АдН сягає лише 13% (проти 30% для ХДС, 19% для СДПН і 16% для Партії зелених). Популярність АдН у східній Німеччині була неодноразово підтверджена результатами регіональних виборів (там АдН являється найчисельнішою опозиційною партією) [74].

Популярність АдН на сході країни має як структурну, так і політичну основу. Однією з причин її успіхів є те, що виборці не так прив'язані до конкретних партій, як електорат на Заході. Соціальний статус, належність до професійної групи чи сімейні традиції не так сильно впливають на партійний вибір електорату у цій частині країни. Крім цього АдН сприймають у східній Німеччині не лише як партію протесту, але й як всеохоплюючу партію, яка найбільшою мірою представляє інтереси широкої групи виборців. Водночас лідери АдН вміло використали розчарування виборців діяльністю як чинного, так і попереднього федерального уряду та представили поточний стан справ як наслідок трансформації після 1989 року. У все ще гарячих дебатах щодо наслідків воз'єднання Німеччини, АдН позиціонує себе як єдина партія, яка чутлива до проблем тих людей, які були розчаровані змінами, що відбулися з того часу [29].

Сильна позиція АдН у східних федеральних землях також ґрунтується на її структурі, яка консолідована навколо регіональних лідерів, на наявності меншої інтенсивності ідеологічних розбіжностей і особистих суперечок, ніж у західній Німеччині. Бьорн Хьокке, за яким пильно стежить контррозвідка, є головою партійних структур АдН у Тюрінгії та беззаперечним лідером партії у східній частині країни. Однак його вплив виходить за межі місцевих структур АдН. Після обрання нового керівництва партії в червні 2022 року значна кількість активістів почали розглядати його як лідера федеральної президії АдН. Те, що кандидати, які не отримали його підтримки, програли в боротьбі за членство в президії, є ще одним доказом сили Хьокке. Крім того, він проштовхнув пропозицію щодо внесення змін до статуту АдН, які

передбачають у майбутньому посаду лише одного голови партії (а не двох, як зараз) [77].

Фактори ризику для АдН включають особисті конфлікти та суперечки щодо політичного порядку денного цієї партії, які до сьогодні неодноразово стояли на шляху досягнення більшого успіху на виборах. Таким чином, результат AfD на виборах значною мірою буде залежати від того, як вона вирішить конфлікти під час кампанії. Крім того, у разі подальшої радикалізації АдН німецька контррозвідка може посилити свій тиск на партію (вони вже використовують окремі заходи спостереження як за АдН, так і за її молодіжним крилом) [29].

АдН може виграти від розігрування антиєвропейської карти на виборах до Європарламенту в 2024 році, особливо враховуючи той факт, що зростаючий відсоток німців стверджує, що ЄС приносить Німеччині все більше втрат. Таку думку поділяють 27% респондентів. Вибори у землях Бранденбург, Саксонія і Тюрінгія, які заплановані на 2024 рік, стануть останнім випробуванням для політичних партій перед виборами в Бундестаг у 2025 році. АдН є лідером в опитуваннях у всіх трьох цих федеральних землях, маючи 23% підтримки в Бранденбурзі (рівно з ХДС) і по 28% у Саксонії (де ХДС має 25%) і Тюрінгії (де «Die Linke» посідає друге місце з 22%) [74].

Однак можлива перемога АдН у цих федеральних землях не гарантує, що вона сформує уряд. Інші партії шукатимуть формальної чи неформальної коаліції проти АдН, як це зараз відбувається в Тюрінгії, де ХДС співпрацює з посткомуністичною партією «Die Linke». Хоча ця тактика наразі усунула АдН від влади, партії, які обирають такий курс дій, на практиці не можуть ефективно реалізовувати власну політику, що призводить до розчарування виборців і також сприяє зростанню рейтинга АдН.

3.2. Особливості взаємовідносин німецьких правих радикальних політичних сил з Росією

Сьогодні спостерігається системний поворот АдН до Росії, що помітно у маніфестах, пропозиціях і промовах представників АдН у як в Бундестазі, так і в регіональних парламентах. Відданість НАТО та США, на якій партія наголошувала в 2014 році, зменшується, а відносини з Росією, навпаки, стають більш пріоритетними:

- «НАТО є і залишається опорою трансатлантичної архітектури безпеки, ключовим якорем якої є альянс із США» (маніфест АдН на євровиборах 2014 року). *(Зі скороченої версії Маніфесту 2016 року)* [9].
- «АдН закликає до виведення всіх військ Альянсу, які все ще дислокуються на території Німеччини, зокрема їхньої ядерної зброї. «Холодна війна» закінчилася. США залишаються нашим партнером. Росія теж має стати ним, тому виступаємо за припинення санкцій і покращення відносин з Росією». *(Маніфест АдН 2016 року)* [9].
- «Посилення уваги США до тихоокеанського та східноазійського регіону вимагає автономної німецької стратегії безпеки. Послаблення напруженості у відносинах з Росією є необхідною умовою міцного миру в Європі. В інтересах Німеччини інтегрувати Росію в загальну структуру безпеки, не ігноруючи власні інтереси та інтереси наших союзників. АдН виступає за припинення політики санкцій. Натомість слід поглибити економічну співпрацю з Росією». *(Маніфест АдН на виборах до Бундестагу 2017 року)* [9].
- «Якщо наші підходи до фундаментальних реформ не можуть бути реалізовані в існуючій системі ЄС протягом розумного часу, ми вважаємо необхідним вихід Німеччини або впорядкований

розпуск Європейського Союзу та створення нової європейської спільноти економічних інтересів. Стабільний мирний порядок у Європі вимагає збалансованої співпраці як зі США, так і з Росією. Історичні та економічні зв'язки з Росією вимагають взаємного балансу інтересів, який служить на благо всіх європейських народів. Лише з приєднанням Росії можна уявити стабільний мирний порядок у Європі. Ми не вважаємо санкції, введені проти Росії, ефективними. АдН виступає за їх скасування та нормалізацію відносин з Росією. Ми виступаємо за розширення співпраці з Євразійським економічним співтовариством і підтримуємо розширення існуючого газопроводу в Балтійському морі (Північний потік-2) між Росією та Німеччиною». (*Маніфест АдН на єровиборах 2019 року*) [9].

- «Послаблення напруженості у відносинах з Росією є передумовою міцного миру в Європі. Інтеграція Росії в загальну структуру безпеки відповідає інтересам Німеччини та Європи. АдН виступає за зняття санкцій ЄС і розширення економічних відносин з Росією. Ми вважаємо надважливим завершення та введення в експлуатацію газопроводу «Північний потік-2». (*Маніфест АдН на виборах до Бундестагу 2021 року*) [9].
- «Ми відкидаємо будь-яке домінування неєвропейських великих держав у європейській зовнішній політиці та політиці безпеки. Вони втягують держави Європи в конфлікти, які не є їхніми власними і діаметрально протилежні їхнім природним інтересам – плідним торговим відносинам на європейсько-азіатському просторі». Також АдН наполягають на отриманні Німеччиною отримати статус спостерігача в «Шанхайській організації співпраці», співпраці з очолюваним Москвою «Євразійським економічним союзом» (Росія, Вірменія, Казахстан, Білорусь і

Киргизстан). Крім того, в маніфест потрапила російська концепція про «багатополярний світопорядок». (*Резолюції АдН до виборів у Європарламент 2024 року*) [9].

Такий поворот у зовнішній політиці партії є унікальним в історії німецької партології. Ніколи раніше жодна політична партія, яка асоціює себе з середнім класом та демократичними й соціальними нормами, не відверталася від своїх зав'язків із Заходом і не орієнтувала свою зовнішню політику в сторону Москви [10].

До повномасштабного вторгнення Росії в Україну політика зближення з Росією була стратегією, яку поділяли всі основні політичні партії Німеччини, незважаючи на анексію Криму в 2014 році (підтримували побудову газопроводу з Росії до Німеччини, сподівалися на успішну політику розрядки з Росією) [21].

Російське вторгнення змінило відношення більшості німецьких партій до Росії. ХДС/ХСС, СДПН, Зелені зараз абсолютно єдині у своїй підтримці України та ізоляції Росії у війні. АдН не розділила цю зміну поглядів, натомість зорієнтувалася на зближення з Росією, і цим вона відрізняється від інших правих партій у Європі, наприклад у Фінляндії, Швеції чи Італії [9].

Депутати та члени АдН неодноразово здійснювали поїздки до Росії та на тимчасово окуповані території (до Криму, щойно анексованого Росією, до окупованих районів у Луганську та Донецьку). Тільки в жовтні 2021 року німецька газета «*Die Welt*» зафіксувала понад 100 таких поїздок. Навіть після повномасштабного російського вторгнення в Україну політики АдН продовжували їздити до Росії. Вони закликали до скасування санкцій проти Росії і не висловлювалися проти російської загарбницької війни. (19)

Після анексії Криму, коли Німеччина, ЄС і переважна більшість держав світу не визнали захоплення, депутат від АдН Маркус Претцелл і тодішній лідер молодіжного крила АдН Маркус Фронмаєр вирушили в подорож на окупований Росією український півострів. Штефана Койтера, який у 2017 році

пройшов до Бундестагу від АдН, у 2018 році Кремль запросив до Росії стати спостерігачем на президентських виборах. Він відвідував прийоми в російському посольстві, хвалив путінську Росію в російських ЗМІ. У звіті, опублікованому у Facebook, він написав, що «населення тут вірить, що Путін хороший для Росії і працює від імені народу, а також представляє національні інтереси». На думку Койтера, президентські вибори в Росії 2018 року були «вільними, рівними і таємними». Ш.Койтер брав участь у московській конференції «Економіка проти санкцій» онлайн у квітні 2022 року. Він використав конференцію для критики санкцій проти Росії та звинуватив німецькі ЗМІ у «пропаганді» [41]. (19)

Член Палати представників Конгресу Берліна від АдН Гуннар Ліндеманн кілька разів відвідував підтримуваних Росією сепаратистів у Донецьку та Луганську. Він навіть спілкувався з мотоклубом «Нічні вовки» і отримав медаль від сепаратистів. Лідер АдН Тіно Хрупалла двічі їздив до Москви перед початком повномасштабного російського вторгнення в Україну. У грудні 2020 року він зустрівся з міністром закордонних справ Росії Сергієм Лавровим. А незадовго до цього канцлер Німеччини Ангела Меркель відвідала отруєного російського опозиціонера Олексія Навального в берлінському «Шаріте». Оглядачі розцінюють прийом політика АдН як відповідь Росії. Через півроку Т.Хрупалла знову поїхав до Москви для участі в конференції Міністерства оборони Росії. У той час Росія стягувала війська на українському кордоні. Т.Хрупалла не критикував дії Росії, натомість виступив за скасування антиросійських санкцій. У березні 2021 року інший лідер АдН Еліс Вайдель також відвідав Росію [10].

Після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року деякі політики АдН продовжили візити до Росії. Наприклад, депутати регіональних парламентів із землі Саксонія-Анхальт Ханс-Томас Тілшнайдер та Даніель Вальд, із землі Північний Рейн-Вестфалія Крістіан Блекс відвідали Росію у вересні 2022 року. Загалом, Ханс-Томас Тілшнайдер

не приховував свого захоплення Росією. Невдовзі після російського вторгнення в Україну Тілшнайдер опублікував пост у Facebook, у якому сказав: «Неправильно писати, що Росія атакує. Росія захищається!». Пізніше пост був видалений. Його поїздка до Росії після вторгнення в Україну була дуже суперечлива. Національний виконавчий комітет АдН заборонив депутатам від АдН продовжити шлях до окупованих Росією українських областей Донецької та Луганської (як спочатку планувалося), але це не зупинило подальші регулярні поїздки Х.-Т. Тілшнайдера до Росії. В іншому дописі у Facebook він написав: «Трансатлантисти проти євразійців! Ми повинні переосмислити». У серпні 2023 року він відвідав конференцію з безпеки в Москві, де виступив проти «райдужної імперії». Тілшнайдер бачив путінську Росію союзником у боротьбі проти політики рівності та сексуального самовизначення. Російська пропаганда, особливо після початку повномасштабної російсько-української війни, засуджувала Європу як «гей-Європу» та «імперію сатани». Війна проти України розглядається як «хрестовий похід» [9].

Перебуваючи в Москві в серпні 2023 року Ханс-Томас Тілшнайдер оприлюднив відео, у якому заявив: «Росія і Китай разом з багатьма союзниками по всьому світу більше не бажають миритися з претензіями США на одноосібне світове панування... Ми хочемо багатопольярного світового порядку. І в цьому сенсі багатопольярний світоустрій є антиподом однопольярного світоустрою, світового панування США... І тому я також дуже радий, що європейський передвиборчий маніфест АдН включає концепцію багатопольярного світового порядку і що вона займає там помітне місце як основна концепція» [81].

Серед членів АдН широко поширений ентузіазм щодо Росії, щодо російського президента Володимира Путіна, а також щодо ідеологічних постулатів «Євразія» та «багатопольярний світ» [10].

Бьорн Гьоке, який очолює тюрінгське відділення АдН та якого колишні лідери АдН Луке, Петрі та Меутен намагалися виключити з партії через зв'язки з нацизмом, демонструє погляди, в яких радикалізація вправо йде рука об руку зі зрушенням у бік Росії та націоналістичною, антизахідною ідеологією російського філософа Олександра Дугіна. Під час виступу на День німецької єдності в Гері у 2022 році Б. Гьоке сказав: «Уряд США наказав уряду Німеччини вчинити економічне самогубство, і Шольц і його друзі виконують цей наказ. Це була і є стратегія США як іноземної держави вбивати клини в наш континент, вбивати клини між націями, які насправді можуть дуже добре співпрацювати». «Нашим природним партнером, природним партнером для нас, нації майстрів і мислителів, природним партнером для нашого способу роботи і життя, була б Росія; країна з майже невичерпними ресурсами». «Якби мені зараз довелося вибирати для німецького народу між «райдужною імперією», між новим Заходом, між глобалізованим Заходом і традиційним Сходом, я б вибрав Схід у цій ситуації» [21].

Представниця АдН Беатрікс фон Шторх до повномасштабного російського вторгнення активно виказувала проросійські позиції (Проти #НАТО з Путіним. Німеччина ізольована завдяки #Меркель. Моральні переконання ведуть у глухий кут. Твіттер, 2019). До того, як вона стала членом АдН, Б. фон Шторх та її чоловік керували низкою організацій, які виступали проти абортів і права на сексуальне самовизначення. Разом з іншими правими християнами-фундаменталістами вона стоїть за мітингами «Demo für Alle» (Демонстрація для всіх), які протестують проти абортів, свободи сексуальної ідентичності та одностатевих шлюбів. Чималу роль в цьому русі відіграє російський олігарх Костянтин Малофєєв, який бачить Росію як оплот проти морального занепаду в Європі. К. Малофєєв, як і О. Дугін, часто з'являється в колах АдН. У листопаді 2022 року Вищий регіональний суд Гамбурга (Oberlandesgericht) виніс рішення щодо зв'язків Малофєєва з «Demo für Alle».

Треба відзначити, що після повномасштабного російського вторгнення в Україну Б.фон Шторх стала більш стримано робити публічні заяви [84].

У промовах, заявах у соціальних мережах, інтерв'ю та маніфестах можна знайти заяви та тези, які чітко демонструють зближення АдН з Росією та відчуження від Заходу.

«Україна в цій війні так само програла, як і Росія. Є лише один переможець, і цим переможцем є США». Тіно Хрупалла в Бундестазі 2 березня 2023 року [10].

«Що це в кінцевому підсумку означає для України, для Росії і для територіального поділу – це зовсім не наша проблема. Ми повинні дбати про свою країну». Аліса Вайдель на Deutschlandfunk 6 квітня 2022 року [10].

«Ми виступаємо проти економічних санкцій проти Росії та за відновлення поставок недорогого та екологічно чистого газу. Ми виступаємо проти постачання зброї в Україну». Цитата з баварської передвиборчої рекламної листівки АдН [10].

«Трубопровід Nord Stream залишається важливою частиною енергетичної безпеки Німеччини». Тіно Хрупалла 4 жовтня 2022 року [10].

«Права зовнішня політика прагне стабільності на основі органічних і природних зв'язків. Європа історично, культурно та економічно також є таким регіоном, але у військовому та політичному відношенні вона не хоче бути, тому що її еліти присвятили себе глобалізму та діють як васали США. У багатополлярному світі ці регіони організовуються самі. Ось чому конкретне формування прав людини не повинно здійснюватися глобально одноманітним шляхом, а має формуватися по-різному залежно від культурного простору. Економічна, культурна та політична сила Заходу руйнується... Якщо Росія повністю не провалить свій проект, виникне інший світовий порядок і інше міжнародне право. Сучасні процеси змін стануть більш помітними та прискореними. Політичні праві можуть перемогти в цьому процесі».

Євродепутат Максимилиан Крах, праця «Політика справа – маніфест» 2023 рік [10].

Загалом, даючи проросійські інтерв'ю та роблячи проросійські публікації, німецькі політики з АдН сигналізують про те, що Захід підтримує вторгнення Росії більше, ніж є насправді, і допомагають легітимізувати програму Кремля серед росіян. Перебільшення рівня підтримки Володимира Путіна на Заході посилює сприйняття росіянами праведності того курсу, який зараз реалізовує Кремль. Залучення німецьких політичних партій до сприяння поширенню сфабрикованих Кремлем наративів у Німеччині має вторинний наслідок та передбачає, перш за все, маніпулювання німецькими виборцями та особами, вразливими до такої дезінформації, зокрема це представники німецько-російської меншини в східних землях, які раніше був під контролем Росії [31].

Заяви Тіно Хрупалла про те, що США принаймні частково відповідальні за війну і їх конфлікт вигідний, мають на меті послабити підтримку США та Заходу серед німців, зробивши США агресором, а Росію стороною, яка має захищатися. Т. Хрупалла натякав, що США були причетні до бомбардування газопроводу «Північний потік», та «Американці воюють на території України, поки не загине останній українець». Подібні вислови є дуже схожими на заяви російського міністра закордонних справ Сергія Лаврова про те, що США є «головною винною стороною» у війні і що стратегічною метою НАТО і США є «перемогти Росію на полі бою» [31].

На мирному мітингу правого крила, який відбувся в першу річницю російського повномасштабного вторгнення в Україну, лідер тюрінгського відділення АдН Бйорн Гекке звинуватив США в причетності до протестів на Майдані 2014 року та усуненні від влади колишнього президента Віктора Януковича. Він стверджував, що конфлікт на Донбасі, який почався в 2014 році, був «тихою громадянською війною» проти східних українців, і що Росія

просто хотіла допомогти «звільнити східних українців». Така версія історії викликала схвалення глядачів і, ймовірно, була добре сприйнята в Кремлі [9].

Важливо відзначити, що деякі відомі члени АдН засудили поведінку своїх колег, виступивши на боці України, як це зробили інші праві європейські партії, та засудили поведінку своїх колег. Делегація депутатів регіонального парламенту Північного Рейну-Вестфалії разом із депутатом Кей Готтшалк та євродепутатом Гвідо Рейлом відвідали Україну, щоб заявити про свою солідарність. Деякі депутати від АдН, у тому числі колишні офіцери німецької армії, підтримали поставки зброї в Україну. Телевізійна поява депутатів від АдН Штеффена Котре та Ойгена Шмідта в російській пропагандистській програмі Володимира Соловйова викликала обурення в партії. Депутат від АдН Рюдігер Лукассен назвав це «зрадою народу». У чатах деякі депутати від АдН також розкритикували візит Тіно Хрупалли та Александра Гауланда до російського посольства 9 травня. Депутат Бундестагу Йоанна Котар вийшла з партії через її «прихильність до диктаторського та нелюдського режиму в Росії». Інший член Бундестагу від АдН Норберт Кляйнвахтер різко засудив коментарі Котре як «огидну путінську пропаганду». Однак ці голоси представляють меншість у партії [21].

Втома суспільства від наслідків війни та поступове зниження підтримки військової допомоги Україні також грають на користь АдН. Партія представляє виборців з антиукраїнськими та проросійськими поглядами, тоді як усі інші партії Бундестагу хочуть і надалі підтримувати Україну. Згідно з даними опитування ARD DeutschlandTrend, проведеного серед німців в травні 2023 року, 43 % респондентів вважають, що поставки німецької зброї Києву знаходяться на належному рівні, а 84% підтримують надання притулку тим, хто тікає від війни. Проте, 37% респондентів вважають військову підтримку надмірною і лише 14% хотіли б її розширення. Чисельні соціологічні опитування показують чітку тенденцію до зниження підтримки. Крім того, 64% німців виступають проти можливого перекидання німецьких військових

літаків в Україну. Найбільший опір спостерігається серед прихильників АдН (90%), хоча негативні думки з цього приводу також висловлюють прихильники інших партій. Водночас 55% респондентів стверджують, що уряд Німеччини докладає занадто мало дипломатичних зусиль для припинення війни [71].

Політики АдН дуже активно підтримують та ініціюють різні «миролюбні» вимоги, включаючи заклики та демонстрації проти надсилання допомоги Україні. Наприкінці 2023 року ця партія стала співорганізатором маршів протесту (переважно у східній Німеччині) проти політики уряду [29].

Незважаючи на те, що до демонстрацій приєдналося менше людей, ніж очікувалося, інколи в них брали участь до десяти тисяч людей. Кроки АдН були надзвичайно добре сприйняті російськомовними німцями, багато з яких голосують за цю партію. Крім того, представники АдН помічені в розпалюванні антиукраїнських (а також антиамериканських і антипольських) настроїв у соціальних мережах.

Висновки до Розділу III.

Актуалізація нових загроз змусила АдН вносити корективи до свого порядку денного. На початку пандемії АдН підтримувала стратегію уряду щодо боротьби з хворобою, але дуже швидко зрозуміла, що це не дасть їй виборчих переваг, тому змінила свою позицію на заперечення карантину, проти обов'язкової вакцинації, на звинувачення уряду в створенні штучної «вірусної істерії». Однак ця стратегія не призвела до переможних результатів на федеральних виборах (АдН втратила 11 місць в Бундестазі), що є свідчення позитивної оцінки з боку більшості електорату діяльності уряду в сфері подолання пандемії та її наслідків.

Та подальша неефективність діяльності уряду О. Шольца, яка стала проявом внутрішніх суперечок всередині урядової коаліції, призвела до зростання підтримки АдН з боку громадян, які були незадоволені курсом керівництва держави щодо міграційної, кліматичної та енергетичної політики та підходу до допомоги Україні. Станом на середину 2023 року рівень підтримки АдН досяг 20% (32% респондентів, які заявили про підтримку АдН, у 2021 році голосували за інші партії, ще 14% взагалі раніше ніколи не брали участі в виборах). Особливо високим був рівень підтримки АдН серед електорату у східних федеральних землях (32% проти 16% у західних землях). Серед причин можна виокремити наступні: виборці на Сході не мають сильної прив'язки до традиційних партій; належність до професійної групи чи сімейні традиції не так сильно впливають на партійний вибір; АдН в східному регіоні сприймається не як партія протесту, а як всеохоплююча партія, яка найбільшою мірою представляє інтереси виборців регіону; на Сході наявна сильна консолідація навколо регіональних лідерів АдН.

До повномасштабного російського вторгнення в Україну політика зближення з Росією була загальною стратегією, яку поділяли всі основні політичні партії Німеччини, незважаючи на анексію Криму в 2014 році (підтримували побудову газопроводу з Росії до Німеччини, сподівалися на успішну політику розрядки з Росією). Після 24 лютого 2022 року більшість німецьких партій змінила свої позиції на антиросійські, однак АдН не тільки не розділила цю зміну поглядів, але й натомість зорієнтувалася на ще більше зближення з Росією. Цим АдН відрізняється не лише від більшості німецьких політичних сил, але й від інших правих партій у Європі, наприклад, у Фінляндії, Швеції чи Італії, які перейшли на антиросійські позиції.

Депутати АдН продовжили практику здійснення візитів до Росії, виступають за скасування антиросійських санкцій, беруть участь у російських конференціях та форумах, дають інтерв'ю російським каналам, використовують російські ідеологічні постулати (наприклад, «Євразія» та

«багатополярний світ»), звинувачують США в початку війни. Подібна діяльність представників АдН, з одного боку, допомагає Кремлю легітимізувати свій курс в очах росіян (Захід підтримує російське вторгнення в Україну), з іншого боку, дає змогу маніпулювати тими групами німецьких виборців, які є вразливими до подібної дезінформації (перш за все, це представники німецько-російської меншини в східних землях, які раніше були у зоні впливу СРСР).

Треба відзначити, що частина членів АдН (у тому числі представників парламенту) виступили на боці України та засудили поведінку своїх колег, однак вони представляють собою меншість. Переважним чином, партія «Альтернатива для Німеччини» представляє виборців з антиукраїнськими та проросійськими поглядами, тоді як усі інші партії Бундестагу хочуть і надалі підтримувати Україну. Втома суспільства від наслідків війни та поступове зниження підтримки військової допомоги Україні також грають на користь АдН, що проявляється в неухильному зростанні її рейтингів.

ВИСНОВКИ

Дослідивши особливості розвитку німецького правого радикалізму у ХХІ столітті на прикладі політичної партії «Альтернатива для Німеччини», ми дійшли наступних висновків:

1. Політичні партії являють собою специфічні в організаційному плані утворення, які характеризуються наявністю наступних елементів: ідейно-політична приналежність і програма; історичне походження та особливості створення; організаційна структура; склад; цільова спрямованість і функції в політичній системі. Організаційна структура партії залежить від цілого комплексу внутрішніх та зовнішніх чинників. Відповідно до німецького законодавства партії виконують цілий ряд суспільних функцій, громадяни мають право вільно створювати партії, однак їх структура не має суперечити демократичним принципам.

До ключових ознак праворадикальної партії можна віднести нативізм, авторитаризм та популізм. Розвитку популярності праворадикальних партій сприяли наступні чинники: розширення недовіри до політиків та політичних установ; виникнення суспільних страхів на фоні імміграції та змін в етнічній структурі; зростання нерівності доходів в умовах неоліберальної глобалізованої економіки; послаблення зав'язків між електоратом та традиційними партіями. Основна відмінність правого радикалізму від правого екстремізму полягає в тому, що правий радикалізм не являється ворожим базовому вільному демократичному порядку, хоча і вдається до критики певних його структурних елементів.

2. Аналіз наукового доробку продемонстрував, що проблема розвитку правого радикалізму в країнах ЄС, та конкретно в Німеччині, як однієї з провідних країн Європи, є предметом уваги багатьох науковців з різних країн.

Це, з одного боку, дало створити нам вагому базу для проведення нашого дослідження, з іншого – стало свідченням актуальності даного питання. Особливо в умовах сьогодення подальшого зростання впливу правих радикальних сил на європейську політику. Наявність чисельної джерельної бази, у тому числі значної кількості нормативно-правових актів, програмних документів АдН, звітів соціологічних досліджень, дала нам змогу провести дослідження на належному рівні. Для досягнення поставленої мети та наукових завдань ми використовували цілий арсенал наукових підходів та методів: системний підхід, історичний підхід, термінологічний аналіз, контент-аналіз, статистичний метод, метод порівняння, побудови моделей, прогностичний метод.

3. Аналізуючи передумови розвитку німецького правого радикалізму, ми поділити їх на внутрішні та загальноєвропейські. Серед внутрішніх передумов можна виокремити воз'єднання Німеччини у 1990 році та зникнення провідної ролі історичної провини у самоідентифікації німців (ті покоління, які були сформовані досвідом Третього Рейху та післявоєнної реконструкції, вже поступово відходять від активного суспільного життя, а молоде покоління не бажає формувати своє світосприйняття з позицій провини), що поступово сприяло відновленню національної ідеї та національного патріотизму.

До зовнішніх передумов можна віднести розвиток євроскептицизму в країнах ЄС, у тому числі під впливом трьох європейських криз - фінансово-економічної, боргової та міграційної. Невдоволення діями уряду підштовхнуло частину виборців до пошуку більш радикальних підходів до розв'язання нагальних проблем. В цих умовах активізувалася діяльність правих радикальних партій: в Німеччині у 2013 році була створена «Альтернатива для Німеччини», яка початковому етапі створила собі суспільний імідж партії з економічною експертизою та науковим авторитетом. Остаточним оформленням цієї політичної сили можна вважати вдалу (як для

новоствореної партії) участь у федеральних виборах 2013 року та у виборах до Європарламенту 2014 року.

4. Рушійними силами програмних змін стали дві великі кадрові ротації у вищому керівництві АдН у 2015 році (коли ліберального Б. Луке замінила представниця національно-консервативного крила Ф. Петрі) та у 2017 році (партію очолили представниця ліберального крила А. Вайндель та радикал О. Гауланд).

Якщо до 2015 року АдН дотримувалася м'якого євроскептицизму, то після 2015 АдН перейшла до ширшої популістської критики всього німецького суспільства та німецької політики. У цей час партія починає активно співпрацювати з антиісламським рухом «Пегіда», який виник взимку 2014 року на хвилі «мігрантської кризи», оформлюються тісні зв'язки з християнськими фундаменталістськими організаціями та рухами (мережа неурядових організацій «Zivile Koalition» (Громадянська коаліція), рух християн-фундаменталістів «Захист життя»), виникають скандали, пов'язані з антисемітизмом, в яких фігурують члени АдН.

Ідеологічна платформа, з якою «Альтернативи для Німеччини» пішла на федеральні вибори 2017 року, вже включала в себе шість ключових складових елементів, які явно демонстрували переважаючий вплив в формуванні партійної політики представників консервативного націоналістичного крила: класовість, расизм, авторитаризм, антифемінізм, антисемітизм та народна ідеологія. І за результатами цих виборів АдН стала третьою за величиною партійною групою в Бундестазі. Загалом, станом на 2017 рік АдН вже була представлена майже в усіх парламентах штатів, що є свідченням її перетворення з аутсайдера на мейнстрімовську партію. У цей час вже починає прослідковуватися чіткий розрив між західними та східними землями щодо рівня підтримки АдН, який продовжить зберігатися і надалі.

Електоральна база АдН складається переважним чином з чоловіків до 45 років, які мають заробітки та освіту вище середньої – державні службовці,

дрібні підприємці, білі комерці та кваліфіковані сині комерці, хоча в останні роки спостерігається тенденція до збільшення рівня підтримки з боку жінок.

5.Актуалізація нових загроз змусила АдН вносити корективи до свого порядку денного. На початку пандемії АдН підтримувала стратегію уряду щодо боротьби з хворобою, але дуже швидко зрозуміла, що це не дасть їй виборчих переваг, тому змінила свою позицію на заперечення карантину, проти обов'язкової вакцинації, на звинувачення уряду в створенні штучної «вірусної істерії». Однак ця стратегія не призвела до переможних результатів на федеральних виборах (АдН втратила 11 місць в Бундестазі), що є свідченням позитивної оцінки з боку більшості електорату діяльності уряду в сфері подолання пандемії та її наслідків.

Та подальша неефективність діяльності уряду О. Шольца, яка стала проявом внутрішніх суперечок всередині урядової коаліції, призвела до зростання підтримки АдН з боку громадян, які були незадоволені курсом керівництва держави щодо міграційної, кліматичної та енергетичної політики та підходу до допомоги Україні. Станом на середину 2023 року рівень підтримки АдН досяг 20% (32% респондентів, які заявили про підтримку АдН, у 2021 році голосували за інші партії, ще 14% взагалі раніше ніколи не брали участі в виборах). Особливо високим був рівень підтримки АдН серед електорату у східних федеральних землях (32% проти 16% у західних землях). Серед причин можна виокремити наступні: виборці на Сході не мають сильної прив'язки до традиційних партій; належність до професійної групи чи сімейні традиції не так сильно впливають на партійний вибір; АдН в східному регіоні сприймається не як партія протесту, а як всеохоплююча партія, яка найбільшою мірою представляє інтереси виборців регіону; на Сході наявна сильна консолідація навколо регіональних лідерів АдН.

6.До повномасштабного російського вторгнення в Україну політика зближення з Росією була загальною стратегією, яку поділяли всі основні політичні партії Німеччини, незважаючи на анексію Криму в 2014 році

(підтримували побудову газопроводу з Росії до Німеччини, сподівалися на успішну політику розрядки з Росією). Після 24 лютого 2022 року більшість німецьких партій змінила свої позиції на антиросійські, однак АдН не тільки не розділила цю зміну поглядів, але й натомість зорієнтувалася на ще більше зближення з Росією. Цим АдН відрізняється не лише від більшості німецьких політичних сил, але й від інших правих партій у Європі, наприклад, у Фінляндії, Швеції чи Італії, які перейшли на антиросійські позиції.

Депутати АдН продовжили практику здійснення візитів до Росії, виступають за скасування антиросійських санкцій, беруть участь у російських конференціях та форумах, дають інтерв'ю російським каналам, використовують російські ідеологічні постулати (наприклад, «Євразія» та «багатополярний світ»), звинувачують США в початку війни. Подібна діяльність представників АдН, з одного боку, допомагає Кремлю легітимізувати свій курс в очах росіян (Захід підтримує російське вторгнення в Україну), з іншого боку, дає змогу маніпулювати тими групами німецьких виборців, які є вразливими до подібної дезінформації (перш за все, це представники німецько-російської меншини в східних землях, які раніше були у зоні впливу СРСР).

Треба відзначити, що частина членів АдН (у тому числі представників парламенту) виступили на боці України та засудили поведінку своїх колег, однак вони представляють собою меншість. Переважним чином, партія «Альтернатива для Німеччини» представляє виборців з антиукраїнськими та проросійськими поглядами, тоді як усі інші партії Бундестагу хочуть і надалі підтримувати Україну. Втома суспільства від наслідків війни та поступове зниження підтримки військової допомоги Україні також грають на користь АдН, що проявляється в неухильному зростанні її рейтингів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванов О., Панасюк М. Альтернатива для Німеччини: еволюція нової політичної партії ФРН (2013–2022 рр.). Європейські історичні студії. №21. 2022. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/uk/transformation-of-the-ideological-platform-and-party-development-alternatives-for-germany-2013-2022/> (дата звернення: 17.10.2023).
2. Кризові явища в єврозоні та їх вплив на політичні трансформації в ЄС. Аналітична записка Інституту стратегічних досліджень. 09.04.2012 URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/krizovi-yavischa-v-evrozoni-ta-ikh-vpliv-na-politichni> (дата звернення: 17.10.2023).
3. Остапець Ю.О, Петрінко В.С. Причини успіху, ідеологічні маркери та електоральні результати праворадикальних партій в країнах Європейського союзу (2019–2022). Регіональні студії. 2023. № 33. С.93-103. URL: chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51349/1/%D0%9E%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%8C%20%D0%AE._%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%97%20%D0%84%D0%A1.pdf (дата звернення: 17.10.2023).
4. Офіційний сайт Gesellschaft für Sozialforschung und statistische Analysen «Forsa» URL: <https://www.forsa.de/> (дата звернення: 17.10.2023).
5. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем : навч. посібник. Львів : Тріада плюс, 2004. 483 с.

6. Alternative für Deutschland: fascists set for return to parliament in Germany. URL: <https://libcom.org/article/alternative-fur-deutschland-fascists-set-return-parliament-germany> (дата звернення: 17.10.2023).
7. Arzheimer K. Support for Alternative for Germany (AfD) in July 2023: high, but (not yet) through the roof. URL: <https://www.kai-arzheimer.com/support-for-alternative-for-germany-afd-in-july-2023-high-but-not-yet-through-the-roof/#:~:text=The%20graph%20shows%20that%20after,i.e.%203%2D4%20points%20higher> (дата звернення: 17.10.2023).
8. Arzheimer K. The AfD: Finally a Successful Right-Wing Populist Eurosceptic Party for Germany? *West European Politics*. №38 (3). 2015. P.535–556. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402382.2015.1004230>
9. Bensmann M. Alternative for Russia: How the AfD is systematically turning towards Russia. 19.10.2023. URL: <https://correctiv.org/en/latest-stories/2023/10/19/alternative-for-russia-how-the-afd-is-systematically-turning-towards-russia/> (дата звернення: 17.10.2023).
10. Bensmann M. Alternative für Russland: Wie sich die AfD systematisch nach Russland orientiert. 22 September 2023. URL: <https://correctiv.org/aktuelles/russland-ukraine-2/2023/09/22/alternative-fuer-russland-wie-sich-die-afd-systematisch-nach-russland-orientiert/> (дата звернення: 17.10.2023).
11. Benz W. Rechtsextremismus in der Bundesrepublik. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://library.fes.de/gmh/main/pdf-files/gmh/1980/1980-08-a-511.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).
12. Berbuir N., Lewandowsky M., Siri J. The AfD and Its Sympathisers: Finally a Right-Wing Populist Movement in Germany? *German Politics*. №24 (2). 2015. 154–178. DOI: <https://doi.org/10.1080/09644008.2014.982546>
13. Bundeswahlgesetz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bwahlg/BJNR003830956.html> (дата звернення: 17.10.2023).

14. Carl C. Berning *Alternative für Deutschland (AfD) – Germany’s New Radical Right-wing Populist Party*. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ifo.de/DocDL/dice-report-2017-4-berning-december.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).
15. Carter E. *Right-wing extremism/radicalism: reconstructing the concept*. *Journal of Political Ideologies*. №23(2). 2018. P.157-182
16. Chrysogelos A.-S. *The evolution of the populist potential in European politics: from new right radicalism to anti-system populism*. *European View*. 2013. Vol. 12. Iss. 1. P. 76–79.
17. Decker F. *The «Alternative for Germany»: Factors Behind its Emergence and Profile of a New Right-Wing Populist Party*. *German Politics and Society*. №34 (2). 2016. P. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.3167/gps.2016.340201>
18. *Deutsch-Sein – Ein neuer Stolz auf die Nation im Einklang mit dem Herzen*. Identity Foundation. 2009. URL: http://identity-foundation.de/images/stories/downloads/Studie_Deutsch-Sein_final_klein.pdf. (дата звернення: 17.10.2023).
19. Donova B. *The Political Exploitation of Covid-19: The AfD as Challenger Party and the Impact on Parliament*. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*. №52. 2021. P.824–843. DOI: <https://doi.org/10.5771/0340-1758-2021-4-824>
20. Dudášová M. *Alternative for Germany – more than a fleeting phenomenon*. *Society and Economy*. Vol. 39. No. 3 (September 2017), Pp. 429-449. URL: <https://www.jstor.org/stable/90013636> (дата звернення: 17.10.2023).
21. Dunay P. *Die Auswirkungen der Ukraine-Krise auf die europäische und die euroatlantische Sicherheit – und was wir daraus lernen können*. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ifsh.de/file-CORE/documents/jahrbuch/14/Dunay-dt.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).
22. Duverger M. *Les partis politiques*. Paris : Librairie Armand Colin, 1967. 476 p.

23. Dworkin A., Gowan R. Three crises and an opportunity: Europe's stake in multilateralism. URL: https://ecfr.eu/publication/three_crises_and_an_opportunity_europes_stake_in_multilateralism/ (дата звернення: 17.10.2023).
24. Europawahl. Programm 2024. URL: <https://www.afd.de/europawahlprogramm2024/> (дата звернення: 17.10.2023).
25. Forchtner B., Özvatan Ö. De/Legitimising Europe Through the Performance of Crises. The Far-Right Alternative for Germany on "Climate Hysteria" and "Corona Hysteria". Journal of Language and Politics. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1075/jlp.21064.for>.
26. Forsa-Umfrage 2023: Zufriedenheit mit der Landespolitik sinkt. 27.01.2023. URL: <https://www.ndr.de/nachrichten/mecklenburg-vorpommern/Forsa-Umfrage-2023-Zufriedenheit-mit-der-Landespolitik-sinkt,mvtrend126.html> (дата звернення: 17.10.2023).
27. Decker F. Politische Parteien: Begriff und Typologien. URL: <https://www.bpb.de/themen/parteien/parteien-in-deutschland/42045/politische-parteien-begriff-und-typologien/> (дата звернення: 17.10.2023).
28. Eatwell R., Goodwin M. National Populism. The Revolt Against Liberal Democracy. Pelican Books. London, October 2018. URL: https://www.academia.edu/38144204/National_Populism_the_Revolt_against_Liberal_Democracy_October_2018_ (дата звернення: 17.10.2023).
29. Frymark K. Too green, too fast, too dear. The AfD is gaining popularity in Germany. OSW COMMENTARY 20.06.2023. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-06-20/too-green-too-fast-too-dear-afd-gaining-popularity-germany> (дата звернення: 17.10.2023).
30. Fuhrmann M. The AfD and its Precursors A History of the Right in (West) German Politics. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://eu.bilgi.edu.tr/media/files/Brief5.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

31. Geidel V. How Germany's far-right politicians became the Kremlin's voice. 08.03.2023. URL: <https://www.aspistrategist.org.au/how-germanys-far-right-politicians-became-the-kremlins-voice/> (дата звернення: 17.10.2023).
32. Gesetz über die politischen Parteien (Parteiengesetz). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/partg/BJNR007730967.html> (дата звернення: 17.10.2023).
33. Goerres A., Spies D. C., Kumlin S. The Electoral Supporter Base of the Alternative for Germany. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/spsr.12306> (дата звернення: 17.10.2023).
34. Green S. The Trends of Right-Wing Populism in Germany Post-World War II. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://scholarship.claremont.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3386&context=cmc_theses (дата звернення: 17.10.2023).
35. Grimm R. The rise of the German Eurosceptic party Alternative für Deutschland, between ordoliberal critique and popular anxiety. *International Political Science Review* Volume 36. Issue 3. June 2015. P. 264-278. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0192512115575384> (дата звернення: 17.10.2023).
36. Gruber M., Isetti G., Ghirardello L., Walder M. Populism in Times of a Pandemic. A Cross-Country Critical Discourse Analysis of Right-Wing and Left-Wing Populist Parties in Europe. URL: https://brill.com/view/journals/popu/6/2/article-p147_3.xml (дата звернення: 17.10.2023).
37. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (7)

38. Hansen M. A., Olsen J. *Flesh of the Same Flesh: A Study of Voters for the Alternative for Germany (AfD) in the 2017 Federal Election*. *German Politics*. №28 (1). 2019. P. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.1080/09644008.2018.1509312>
39. Hansen M. A., Olsen J. *The Alternative for Germany (AfD) as Populist Issue Entrepreneur: Explaining the Party and its Voters in the 2021 German Federal Election*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09644008.2022.2087871>
40. Hansen M. A., Olsen J. *A Tale of Two Electorates? The 2021 Federal Election and the Alternative for Germany (AfD) Voter in East and West*. *German Politics and Society*. №40 (2). DOI: <https://doi.org/10.3167/gps.2020.380205>
41. Ivaldi G., Zankina E. *Introduction to the report on the impact of the Russia–Ukraine War on right-wing populism in Europe*. In: *The Impacts of the Russian Invasion of Ukraine on Right-wing Populism in Europe*. European Center for Populism Studies (ECPS). 8 March 2023. Brussels. <https://doi.org/10.55271/rp0034>
42. Jun U. *Politische Parteien als fragmentierte Organisationen im Wandel: Eine Einführung*. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://budrich.de/budrich-intern/Leseprobe_Jun.pdf (дата звернення: 17.10.2023).
43. Kim S. *The populism of the Alternative for Germany (AfD): an extended Essex School perspective* Palgrave Communications. Volume 3, Article number: 5. 2017. URL: <https://www.nature.com/articles/s41599-017-0008-1> (дата звернення: 17.10.2023).
44. Klikauer T. *Alternative für Deutschland: The AfD: Germany's New Nazis or another Populist Party?* URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv3029sdf> (дата звернення: 17.10.2023).
45. Klikauer T. *Germany's New Right-wing Populist Party – the Alternative for Germany*. *Czech Journal of Political Science* No.3. 2018. URL: <https://czechpolsci.eu/article/view/34967> (дата звернення: 17.10.2023).

46. Krotz U., Maher R. Europe's crises and the EU's big three. West European Politics. Volume 39, 2016. Issue 5: Europe's Union in Crisis: Tested and Contested. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01402382.2016.1181872> (дата звернення: 17.10.2023).

47. Langenbacher N., Schellenberg B. Europa auf dem „rechten“ weg? Rechtsextremismus und Rechtspopulismus in Europa. URL: chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglcfindmkaj/https://web.archive.org/web/20180416143520id_/http://library.fes.de/pdf-files/do/08337.pdf (дата звернення: 17.10.2023).

48. LaPalombara D., Weiner M. The origin and development of political parties. Political Parties and Political Development. London, 1966. P.8–21.

49. Lees Ch. The «Alternative for Germany»: The rise of right-wing populism at the heart of Europe. Politics Volume 38. Issue 3. August 2018. Pp. 295-310. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0263395718777718> (дата звернення: 17.10.2023).

50. Lehmann P, Zehnter L. The Self-Proclaimed Defender of Freedom: The AfD and the Pandemic. Government and Opposition. Published Online, March 22, 2022. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.1017/gov.2022.5>.

51. Mols F., Jetten J. Understanding Support for Populist Radical Right Parties: Toward a Model That Captures Both Demand-and Supply-Side Factors. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fcomm.2020.557561/full>

52. Mudde C. Right-wing extremism analyzed: A comparative analysis of the ideologies of three alleged right-wing extremist parties . European Journal of Political Research. №27(2). 1995. P.203-224.

53. Mudde C. Towards academic consensus definitions of radicalism and extremism. Perspectives on Terrorism. №11(4). 2007. P.73-77.

54. Nandlinger G. Wann spricht man von Rechtsextremismus, Rechtsradikalismus oder Neonazismus....? URL:

<https://www.bpb.de/themen/rechtsextremismus/dossier-rechtsextremismus/41312/wann-spricht-man-von-rechtsextremismus-rechtsradikalismus-oder-neonazismus/> (дата звернення: 17.10.2023).

55. Pausch M. Keine Angst vor Euroskeptizismus! Über die Spielarten und die Nützlichkeit von EU-Kritik. 2014. URL: <https://www.oegfe.at/policy-briefs/keine-angst-vor-euroskeptizismus/> (дата звернення: 17.10.2023).

56. Pirro A. L. P. Far right: The significance of an umbrella concept. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/nana.12860> (дата звернення: 17.10.2023).

57. Programm. Themen & Positionen. . Natur | Agrar | Verbraucher. 2023. URL: <https://www.afd.de/umwelt-agrar-verbraucher/> (дата звернення: 17.10.2023).

58. Programm. Themen & Positionen. Demokratie in Deutschland. 2023. URL: <https://www.afd.de/demokratie-in-deutschland/> (дата звернення: 17.10.2023).

59. Programm. Themen & Positionen. Euro | Finanzen | EU. 2023. URL: <https://www.afd.de/euro-finanzen-eu/> (дата звернення: 17.10.2023).

60. Programm. Themen & Positionen. Steuern | Wirtschaft | Arbeit. 2023. URL: <https://www.afd.de/steuern-finanzen-wirtschaft-arbeit/> (дата звернення: 17.10.2023).

61. Programm. Themen & Positionen. Verkehr | Infrastruktur. 2023. URL: <https://www.afd.de/verkehr-infrastruktur/> (дата звернення: 17.10.2023).

62. Programm. Themen & Positionen.. Außenpolitik | Sicherheit. 2023. URL: https://www.afd.de/aussenpolitik_sicherheit/ (дата звернення: 17.10.2023).

63. Programm. Themen & Positionen.. Bildung | Schule. 2023. URL: <https://www.afd.de/bildung-schule/> (дата звернення: 17.10.2023).

64. Programm. Themen & Positionen.. Energie | Umwelt | Klima. 2023. URL: <https://www.afd.de/energie-umwelt-klima/> (дата звернення: 17.10.2023).

65. Programm. Themen & Positionen.. Gesundheit. 2023. URL: <https://www.afd.de/gesundheit/> (дата звернення: 17.10.2023).
66. Programm. Themen & Positionen.. Innere Sicherheit. 2023. URL: <https://www.afd.de/innere-sicherheit/> (дата звернення: 17.10.2023).
67. Programm. Themen & Positionen.. Kultur | Medien. 2023. URL: <https://www.afd.de/kultur-medien/> (дата звернення: 17.10.2023).
68. Programm. Themen & Positionen.. Soziales. 2023. URL: <https://www.afd.de/sozialpolitik/> (дата звернення: 17.10.2023).
69. Programm. Themen & Positionen.. Zuwanderung | Asyl. 2023. URL: <https://www.afd.de/zuwanderung-asyl/> (дата звернення: 17.10.2023).
70. Ravndal J.A. Right-wing terrorism and violence in Western Europe: Introducing the RTV dataset. Perspectives on Terrorism. № 10(3). 2016. P. 2-15.
71. Repräsentative Studie im Auftrag der ARD. ARD-DeutschlandTREND. Juni Extra 2023. URL: <https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/ard-deutschlandtrend/2023/juni-extra/> (дата звернення: 17.10.2023).
72. Repräsentative Studie im Auftrag der ARD. ARD-DeutschlandTREND April II 2022. URL: <https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/ard-deutschlandtrend/2022/april-ii/> (дата звернення: 17.10.2023).
73. Repräsentative Studie im Auftrag der ARD. ARD-DeutschlandTREND Januar 2023. URL: <https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/ard-deutschlandtrend/2023/januar/> (дата звернення: 17.10.2023).
74. Repräsentative Studie im Auftrag der ARD. ARD-DeutschlandTREND Juni Extra 2023. URL: <https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/ard-deutschlandtrend/2023/juni-extra/> (дата звернення: 17.10.2023).

75. Repräsentative Studie im Auftrag der ARD. ARD-DeutschlandTREND Juni Extra 2023. URL: <https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/ard-deutschlandtrend/2023/juni-extra/> (дата звернення: 17.10.2023).

76. Repräsentative Studie im Auftrag der ARD. ARD-DeutschlandTREND Oktober 2023. URL: <https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/ard-deutschlandtrend/2023/oktober/> (дата звернення: 17.10.2023).

77. Serrano J. C. M., Shahrezaye M., Papakyriakopoulos O., Hegelich S. The Rise of Germany's AfD: A Social Media Analysis. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/3328529.3328562> (дата звернення: 17.10.2023).

78. Shambaugh J. C., Rey H., Reis R..The Euro's Three Crises. Spring 2012. URL: <https://www.brookings.edu/articles/the-euros-three-crises/> (дата звернення: 17.10.2023).

79. Shatilov V. From the Margins to the Mainstream: Rise of Right-Wing Parties in Modern Germany Spring. 20.05.2017. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://research.library.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=international_senior (дата звернення: 17.10.2023).

80. Solinsky I.N. The 2015 Migrant Crisis: An Impact to Germany? Doctoral Dissertations and Projects. 2023. URL: <https://digitalcommons.liberty.edu/doctoral/4132> (дата звернення: 17.10.2023).

81. Spahn S. Russischsprachige im Fokus: Wie Russland und die AfD Einfluss nehmen. Institut für Strategie- Politik- Sicherheits- und Wirtschaftsberatung. Strategy Series: Focus on Defense and International Security. Issue No. 548, May 2018. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ethz.ch/content/dam/ethz/sp>

ecial-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/ISPSW-548%20Spahn.pdf (дата звернення: 17.10.2023).

82. Spalinger A., von Schwerin U., Büchenbacher K., Monn J. Welche Folgen der Krieg in Europa für die Welt. 29.03.2022. URL: <https://www.nzz.ch/international/die-folgen-des-ukraine-krieges-ld.1676299>

83. Themen & Positionen. Familie | Bevölkerung. 2023. URL: <https://www.afd.de/familie-bevoelkerung/> (дата звернення: 17.10.2023).

84. Trenin D. Deutschland und Russland: Von der Entfremdung zu einer neuen Nachbarschaft. Carnegie Endowment for International Peace. 31.05.2018. URL: <https://carnegieendowment.org/sada/76536> (дата звернення: 17.10.2023).

85. Unser Programm zur Bundestagswahl 2021. Deutschland. Aber normal. URL: <https://www.afd.de/wahlprogramm/> (дата звернення: 17.10.2023).

86. Vertovec S. Germany's Second Turning Point? URL: <https://www.mpg.de/9885214/refugee-crisis> (дата звернення: 17.10.2023).

87. What is right-wing extremism? URL: <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/groups/compendium/what-is-right-wing-extremism.html> (дата звернення: 17.10.2023).

88. Wolf T. Is the Alternative for Germany Really Right-Wing Populist? Czech Journal of Political Science. No.2. 2016. URL: <https://czechpolsci.eu/article/view/34914> (дата звернення: 17.10.2023).

89. Żurawski P. The Third Crisis of the European Union. URL: <https://warsawinstitute.org/third-crisis-european-union/> (дата звернення: 17.10.2023).